॥श्रीः॥ अथ अनंतवारसटीकप्रारंभः॥ श्रीरामं वंदे॥

श्रीरामं वंदे॥ श्रीवेदव्यासाय नमः॥ श्रीगुरुभ्यो नमः॥ निर्दोषगुण
सिंधुं सज्जनैकांतबंधुं स्मृतिहतभवबंधं श्रीपतिं सत्यसंधं॥ निज
॥१॥ जनानंदकारं निजानंदभूतं माधवं सुकंदसुंदरमहं यदुवंशमामानमि॥१॥
आनंदतीर्थमुनिमादरतः प्रणम्य श्रीवादिराजयतिमन्वयवेदवे
द्यं॥ सत्संप्रदायमनिहाय निबंध्यमानतंत्रसारविवृतिं रचयामि॥२॥

॥श्रीरामाय नमः॥ अजपद्मजभवेशेंद्रवंदितः कमला
पतिः॥ अनंतविभवानंदशक्तिज्ञानादिसद्गुणः॥१॥

अथ सकलसज्जनहितार्थमानंदतीर्थमुनिस्तंत्रसारसंग्रहं चि
कीर्षुर्निरंतरायपरिसमाप्त्यादिफलकं हरेरुत्कर्षनिरूपणरूपमादौ
मंगलं निबध्नाति॥ अजपतीति॥ कमलायाः श्रियः पतिः। जयति उत्कृ
ष्टो भवतीति॥ उत्कर्षार्थं जयतेरुत्कर्षः॥ जयतेर्वाचिनश्चापि ॥१॥
तदर्थस्योत्कर्षः॥ उत्कर्षहेतुत्वेन विशेषणद्वयमाह॥

अब्जभवेशेंद्रवंदित इति॥ अब्जभवो ब्रह्मा। ईशो रुद्रः। अब्जभव
श्च ईशश्च इंद्रश्च अब्जभवेशेंद्राः तैर्वंदितः स्तुतः। नतश्च। विरंचादि
वंदनकर्तृत्वेनोत्कर्षो दर्शितः॥ आर्षत्वाद्वंदितशब्दस्य पूर्वनिपातः॥ अनं
तविभवानंदशक्तिज्ञानादिसद्गुणः॥ अनंताः अपरिच्छिन्नाः विभवः
ऐश्वर्यं आनंदः सुखं शक्तिः सामर्थ्यं ज्ञानं च आदिर्येषां ते। सतः निर्दो

॥ विधिं विधाय सर्गादौ तेन पृष्टोऽथ नोच्यते॥
॥ आह देवो रमोमासंगाविनतपादपद्मजः॥२॥

षाः गुणाः वीर्यधैर्यादयो यस्य स तथा॥१॥ अथ श्री
मत्तंत्रसारस्य प्रामाण्यमुपपादयितुं वक्तृश्रोत्रोरुत्कर्षमाह॥ विधिं विधा
येति॥ सर्गादौ सृष्टेरारंभे जगदुत्पत्तेः पूर्वमित्यर्थः॥ विधिं ब्रह्मा
णं विधाय स्वनाभिकमलादुत्पाद्य। देवो श्रीमान् सद्गुणाविशिष्टो
विष्णुराह। अप्राणमुपदिदेश॥ किंभूतः॥ तेन ब्रह्मणा पृष्टः। रमया

॥२॥ रमितिचेत्तव : ॥ उच्यते : द्विकर्मकत्वात् ॥ पुनः किंभूतः रमोऽसंगानि
जलस्थादिव यःस्थितः ॥ रमा यथा उत्संगेऽपि असंतोषादिव नौयस्य तत्तथा ॥
एवं कुत्रापि अस्थितः सन् आत्मकृतं बंधविधिं आह सन्ने नाविप्रागंभादि
दोषवांश्च अनवकाशः ॥२॥ किमाह ॥ अहमिति ॥ अनंता : गुणाः

अहमेवोऽखिलगुणो वाचकः प्रणवो मम ॥
अकाराद्यवसानांतात् सोऽयमष्टाक्षरो मतः ॥३॥

अनंताः गुणाः यस्य स तथा ॥ एवंभूतः एकः केवलः अहं तत्र
त्व ॥ एकोऽपि अक्षरः कथं अष्टाक्षरः ॥ प्रणवो मम मम स्वरूपस्य वा
चकः अनंतगुणत्वाभिधायकः सोऽयमष्टाक्षरः ॥ कथं ॥ अका
राद्यवसानांतात् : अकारः आदौ अवसानांतात् : अंतःस्थानः य ॥२॥
स्य स तथा ॥ अकार उकार मकार बिंदु नाद घोष शांत अतिशांत
भेदेनाष्टाक्षरो मतः ॥ मतः प्रसिद्ध इति ॥३॥ धु ॥

प्रणवाष्टाक्षरवाच्यदेवानाह ॥ विश्वेति ॥ क्रमेण विश्वतैजसप्रा
ज्ञतुरीय । आत्म अंतरात्म परमात्म ज्ञानात्म रूपाणां च वाचकः ॥ स
प्रणवः न केवलं ममैव मम रूपाणां चेति च शब्दार्थः ॥ ननु प्रणवाष्टा
क्षरेभ्यस्तद्देवताभ्यश्च पंचाशद्वर्णानां तद्देवतानां चाभिव्यक्तिः

विश्वतैजसप्राज्ञतुरीयात्मांतरात्मनां ॥ परमात्मज्ञाना
त्मरूपाणां च वाचकः ॥ रूपभेदाः पंचाशन्मूर्तयो
मम याः पराः ॥ पंचाशद्वर्णवाच्यास्ता वर्णैस्ता वर्णभेदिताः ॥४॥

माह ॥ रूपेति ॥ मम अपराः अनाद्याः पंचाशन्मूर्तयः । तद्रूप
भेदाः तेषां अष्टाक्षरदेवतानां विश्वादीनां रूपभेदाः इत्यविशेषाः
तेभ्यः अभिव्यक्ताः इत्यर्थः । पंचाशद्वर्णवाच्याः पंचाशद्वर्णैः क्र
मेण वाच्याः ता वर्णाः पंचाशद्वर्णैः तारणभेदिताः ताः इत्थं
प्रणवस्य अवर्णैः वर्णैः भेदिताः ॥ तेभ्यो अभिव्यक्ता इत्यर्थः ॥५॥

कथमित्यत आह ॥ षड्विंशत्येति । षड्विंशत्याभिः षोडशस्वरैः पृथग्वर्गः
॥२॥ स्वरैश्च वर्गपंचकं । चतुरिति यरलवाः अंतस्थौ चतुर्भिरेकः पं-
चेति शषसहक्षाः ऊष्माणि ः क्षकारसहितैः पंचभिरेकः इत्यष्टौ ॥५
इत्येवमष्टौ वर्गाः प्रणवाद्याः षट्प्रेषः क्रमेणाभिव्यक्ताः वर्णा आदृष्ट

॥ षड्विंशत्पंचकं चतुः पंचेषेवाष्टवर्गाः ॥
॥ अज आनंद इंद्रेश उग्र ऊर्ज ऋतंभरः ॥६॥५

र्गा इति । एवमष्टवर्गविभेनाभिव्यक्ता वर्णाः प्रणवाद्या इत्यों अत आह स्वच्छाः ॥
इदानीं पंचाशद्वर्णानां देवता आह ॥ अज इत्यादिना । न जायत इत्यजः
आनंदरूपत्वादानंदः । इंद्रति सर्वस्मिन्प्रतीन्द्र इति परमैश्वर्य इत्यभि
तोः ईश्वरत्वादीशः ईः लक्ष्मीः तस्याः ईशो वा । उग्रः नृसिंहरूपेण महा ॥३५
प्रचंडरूपत्वमवित्रत्वनीतिभा रूद्रः । ऊर्जत्यात्मवलोकनौ जः ऊर्जत्वात्
ऊर्जयोरितिधातोः ऋतं सत्यं बिभर्तीति ऋतंभरः ॥६॥ ६५॥

६

रित्यत्र लृ गामित्यादि कृषिरिति केचित्तु रुप इति पठंति । तत्र ऋद्धमिति सर्वमाना
ति । लिप्यति दीप्यते चेति लृषः ऋगतौ इत्यस्मात् दीप्तौ इति धातुः इच्छः
ऋग्गतिः आति ईप्यते स्वपतीति इच्छाः आआदाने ऋगतौ दो तत्कुरूपेण संधा
तु भयात्तु ॥ इति रः रयति ऋद्धति समतिरूपतिश्च । सर्वमिति । ॥ इति
एकात्मा एको मुख्यः इत्यात्मनात्मवान्यो वा आत्मा एकात्मा । एको मुख्यात्म

ऋद्ध ईशो इति रेकात्मे रजोनोष्ठो रसः ॥
अंतो गर्भः कृपिनः कनपतिर्गरुडासनः ॥७॥

केशवन इति को दाता ॥ ऐरः आसन्नेतः प्रेरकत्वादैरः ईर प्रेरणे । ओजो
भृत् । ओजः सामर्थ्यं बिभर्तीत्योजोभृत् । औरसः । सर्वजीवानामुरसि हृ
दि सन्नतीति औरसः अंतं करोति अंतयतीत्यंतः । अर्भगर्भः अभ्यंतरेभवो
परिच्छिन्नो गर्भो यस्य सः तथा ॥ तत्पुत्रेणा सामस्य पस्य भोजनपात्रे गर्भे
प्रविष्टो मार्कंडेयः दात्तं पदि न सत्यमस्य भाजना गामेति तिमाद्यतेऽथवा
सर्वजीवेषु गुणेः उपनयाः । जगत्तागर्भेऽस्येति वा । कृपिनः कन्नानु
अपात्कृपन्ति इति सत्त्वहीनप्रभृतीन्नालीकतया माम्येते कृपिनः कन्प
तिः सस्याकारस्य पूर्णसुत्वस्य भाषतीः ॥ नमो दद्यामि तिर्यक् सतां मार्गदाने
॥ गरुडास्यतिकपि समासनं यस्य सः ॥७॥

तेजोरूपत्वाद्धर्मः पक्षरदीप्तोरिति धातोः। ऽसारः सर्वसारत्वात् सर्व
॥४॥ वर्णनान्मसारः ऽस्यापिसारः। भानुभिः कं दर्पकोटितोपि कनीय
स्योपेतानि अंगानि यस्येति सन्मार्गैगः षंढोपि श्रुतिभिः गम्यते
स्तामपेतेरितिषंढोगम्यः॥ वेदाश्रुवेनंवेदयं तीतिश्रुतेः॥ जनानुजी
वानर्दयति संसारयतीति जनार्दनः। जनैः साधुः अर्थितमा याञ्च
पर्मोऽसारश्चानंगाम्यः षंढोगम्यो जनार्दनः॥
स्ताढितादिर्जमधं कीठन्तोऽङरक्षोठषी ॥८॥
तेनाजनार्दनः॥ अर्दगतौ याचनेचेति धातोः स्ताढितः विक्रानिता
अर्दयोमेनेति स्ताढितादिः भ्रमयतीति भ्रमः दक्षोदरादिला प्रस्तम
हंकीपाषाणदारणमायुधं कंकः। नक्षान् ठकं ठः ठ भ्रूणः कपाणिः
षोडशाकं नाम कषारेण। ठः भ्रूणेत्य वट हद्यानामिति कोषात्॥ ॥४॥
ऽरकः हंसरूपेणऽयनात् रमरणात् रुद्ररूपत्वाच्च ऽरकः ठषी
ठररक्षेदरयोतिदरयातिप्रजये सर्वमिति ठषी॥८॥ धु ॥

सर्भोमुकलेनणस्याथ्यात्मा णात्मा। नारकत्वात् प्रणवरूपत्वाद्धुनारः।
स्वः सिद्धिरकांतिः दंऽयतीति स्वपति देना दीनेति दंडी। दंडीपाणिः
गोचरणादिविहारेविधतेयस्येति दंडी। पशुाश्रम धारणाद्वा। प्रशा
सनं शार्ङ्ग स्वं धनुर्यस्येति धन्वी। प्रमादिभिर्नैयः। परमात्मकः परकः
उत्कृष्टोमा। क्षरासरवि लक्षणोमा। दवा जनपूरणयोरिति धातोः क
णात्मानारस्ठभोदंडीधन्वीनम्यः परः कःमी ॥
भगीभगोमनुर्यज्ञो रामो लक्ष्मीपतिर्नरः॥९॥
भीसनकनकर्मकर्मप्रदः। भगीअनंतभवः। तद्वै भगं भाजिनं भापदे
ताभितिभाग्यते। भगऐश्वर्यादिरूपः॥ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य
यशसः श्रियः॥ ज्ञानविज्ञानयोश्चैव षण्णां भग इतीरितेति नेष्यते ॥
ज्ञानरूपत्वान्मनुः। यज्ञः ईज्यते पूज्यते सर्वैरिति यज्ञः॥ रमयतिसु
रनयतेदेवानिति रामः॥ लक्ष्म्याः पतिः सर्वैर्दीयत इति नरः॥ ९॥

शांतानुभवरूपा संवित् ज्ञानं यस्य स शांतसंवित्। षड्गुणः ऐश्वर्या
॥५॥ दिषड्गुणरूपः सारः उत्कृष्टः। चिदानंदात्मकः आह्लादैकपरत्वतः सा या
मा। हंतीति जानातीति आत्मानं मिति हंसः। आत्मकः॥ हंसनिगाले। निगाल
वलाद्यात्मकः॥ येषां साधुत्वं एषो इत्यादि लाक्षणादि प्रसत्त्ये: समर्थनीयं॥

॥ शांतसंवित्षड्गुणश्च सारात्मा हंसआत्मकौ॥
॥ पंचाशन्मूर्तिवस्त्वेता ममाकारादि उच्यकाः॥१०॥

निखस्य व्याने हप्रपंचितं। पंचाशन्मूर्तयः अजाद्याः अकारादि व
र्णकाः अकारादयो वर्णकाः शक्तिकाः पालांताः अकारादि देवता
इत्यर्थः॥ क्षस्य एका पंचाशतामप्यनुदात्तिको देवतान्तरितः॥ ॥५॥
क्षस्य देवतेषु नेन वक्ष्यते॥१०॥ ॥६॥

नारायणाद्याक्षरस्य प्रणवाद्याक्षरेभ्यो अभिव्यक्तिमाह॥ नारायणाद्या
क्षरश्चेति॥ नारायणाद्याक्षरः प्रणवाद्याक्षरेभ्यो क्रमेण जात इत्यर्थः॥
व्याहृतीनामभिव्यक्तिमाह॥ आद्यैरिति॥ आकाराद्यैः तारस्य प्रणवस्य
चतुर्भिर्वर्णैः अकार उकार मकार बिंदुभिः व्यस्तसमस्तन्यायेन जातको
व्याहृतयो भिन्नाः अभिव्यक्ताः॥११॥

नारायणाद्याक्षरश्च ताराद्याक्षरभेदवान्॥ आद्यैस्तारस्य चतु
र्वर्णैर्भिन्ना व्याहृतयः क्रमात्॥११॥ अनिरुद्धादिकास्तासां
देवताश्च क्रमेणवा॥ चतुर्मूर्तयस्तेन द्वादशार्णपदोदिताः॥१२॥

व्याहृतीनां देवतामाह॥ अनिरुद्धेति॥ अनिरुद्धप्रमुखास्संकर्षणवा
सुदेवाः तासां व्याहृतीनां देवताः क्रमेणवा॥ वासुदेवाद्यनिरुद्धां
ताः इत्याहृतिरोषः॥ एते अनिरुद्धाद्याश्चतस्रमूर्तयः द्वादशार्णस्ये
मंत्रपादैः उदिताः॥ तद्वाच्याः देवता इत्यर्थः॥ द्वादशाक्षरमं
त्रपदसमुदायेन वाच्यन्॥१२॥

द्वादशार्णस्याभिव्यक्तिमाह ॥ नारायणेति ॥ नारायणमंत्रस्याष्टाक्षरस्यो
॥६॥ व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्च द्वादशवर्णानांविभेदे अभिव्यक्तिः केशवा
दिद्वादशदेवताश्च द्वादशवर्णदेवताः ॥१३॥ गायत्र्यभिव्यक्तिंमाह ॥
नारायणाष्टाक्षराश्चेति ॥ व्याहृत्या व्याहरणैर्नत्रिगुणान् चतुर्विंशतयक्ष
रान् ॥ वेदानांमातागायत्री अभिव्यक्ता । किंभूता ॥ द्वादशार्धक्षरात् द्विगु

नारायणाष्टाक्षरात्र्यव्याहृतिव्यस्तश्चेवच । विभेदो द्वादशार्णा
नां केशवाद्याश्च देवताः ॥१३॥ नारायणाष्टाक्षरात्र्यव्याहृतित्रि
गुणात्पुनः ॥ वेदमाताच गायत्री द्विगुणाद्द्वादशाक्षरात् ॥१४॥

णा ॥ चतुर्विंशत्यक्षरा ॥ केचित्तु ॥ त्रिभिर्गणनं त्रिगुणं ॥ व्याहृतीनां
त्रिगुणात् ॥ व्यस्तसमस्तव्याहृतीनां ॥ अष्टाक्षरस्येन त्रिगुणा व्याहृति
मंत्रागायत्रीजायते सा ॥ अपरेतु ॥ द्विगुणादिति ॥ पंचमंत्रं पठि ॥६॥
त्वा ॥ द्वादशाक्षरमंत्रं द्विवारं पठितो गायत्री [illegible] जायते सा ॥ प्रथम
द्वितीयतृतीयपादैश्च पुनरुक्तिभिः समुच्चयनाचिभिः मंत्रैस्त्रिपदापि
गायत्रीजायतेति वस्तुगतिः प्रतिभाति ॥१४॥

केशवादिचतुर्विंशतिमूर्तयः अस्याः गायत्र्याः वर्णदेवताः क्रमेण कथि
ताः पौरुषं सूक्तं । तच्छेदः तस्याः गायत्र्याः भेदः भिद्यते अभिव्यज्यते इ
ति भेदः वेदाः पुरुषसूक्तगाः सहस्रशीर्षा इत्यादि पुरुषसूक्तगाः ॥
॥१५॥ वैदिकाः सर्वशब्दाश्च पुरुषसूक्तगादयः सर्वः ॥ यतश्च मयैव वर्ण
त्वोच्चारणात् क्रमेण सर्ववेदाः अभिव्यक्ताः तस्मादहमेव सर्वा

चतुर्विंशतिमूर्तयोऽस्याः कथिता वर्णदेवताः ॥ तच्छेदः पौरुषं
सूक्तं वेदाः पौरुषसूक्तगाः ॥१५॥ वैदिकाः सर्वशब्दाश्च
तस्मात्सर्वाभिधोऽस्म्यहं ॥ पंचाशद्वर्णभिन्नाश्च सर्वशब्दा अतोऽपि च ॥१६॥

भिधः ॥ सर्वे वैदिकशब्दैर्मुख्यवृत्त्याऽभिधेयः अत्र हेत्वंतरं आह ॥ पं
चाशद्वर्णेति ॥ यतः सर्वे शब्दाः पंचाशद्वर्णैः भिन्नाः पंचाशद्वर्णेभ्यो
अभिव्यक्ताः पंचाशद्वर्णात्मकाः वा अतोऽपि । अहं सर्वाभिधः ॥ स
र्ववर्णपदवाक्यानुवाक्यादिभिर्मुख्यतो वाच्य इति ॥१६॥ ॥६॥

प्रणवादीनामृष्यादीनाह ॥ ऋषिश्चेति ॥ तारादीनां मंत्राणां अहं अ
॥७॥ न्तर्यामिऋषिः परमात्मा अहमेव देवता च एक एव ॥ प्रणवप्रासाद
योः मंत्रयोः महीया गायत्री छंद इति ॥ प्रणवप्रासाद
योर्मंत्रयोरंतर्यामिऋषित्वं परमात्मनो देवतात्वं विशेषतो मतं तंमतमित्यर्थः ॥ ११७॥

ऋषिश्च दैवतं सोऽहं तारादीनां विशेषतः ॥ छंदो महीया
गायत्री तारप्रासादयोर्मता ॥१७॥ उद्यद्द्वादशसूर्याभस
च्चिदानंदैकदेहवान् ॥ शंखचक्रगदापद्मधरो ध्येयो हरीश्वरः ॥१८॥

प्रणवप्रासादयोर्ध्यानमाह ॥ उद्यदिति ॥ उद्यद्द्वादशसूर्यवर्णः चिदानं
दात्मकविग्रहः ॥ दक्षिणोर्ध्वकरक्रमेण चक्रशंखगदापद्मानि
धारयन् ॥१८॥ ॥८॥

लक्ष्मीधराभ्यां वामदक्षिणपार्श्वगताभ्यामाश्लिष्टः स्वमूर्तीनां वक्षो
ह्यादीनां विश्वादीनां केशवादीनां मत्स्यादीनां च क्रमेण प्रथमा
द्यावरणभूतानां गणस्य मध्यगः ॥ श्रीमत्पायुविशेषैः अहीशेन सौभे
ण विष्वक्सेनगरुडेन च लक्ष्मीः शंखादिनिधिकपालैः स्वस्वदिक्स्थैः ॥१९॥

लक्ष्मीधराभ्यामाश्लिष्टः स्वमूर्तिगणमध्यगः ॥ श्रीमत्पायु
रीशाहीशाविष्वैः शंखादिकैरपि ॥१९॥ लिप्यमानोऽपि कर्म
गन्धानिर्यत्नैः शेषरात्रिमान् ॥ मूर्तयोऽष्टावपि ध्येयाश्च
क्रशंखवराभयैः ॥२०॥ युक्ताः प्रदीपवर्णाश्च सर्वाभरणभूषिताः ॥२१॥
अपि कंपयन्त्यात्तथा लिप्यमानः निशाः अनपायिनः निःशेषाः पू
र्णाः शांतयोपस्य सतथा ॥ इदानीं प्रणवाष्टाक्षरमूर्तिलक्षणमा
ह ॥ मूर्तयोऽष्टावपीति ॥ अष्टाक्षरस्यामाद्यवर्णदेवतामूर्तयश्च ध्ये
याः चक्रशंखवराभयैः प्रदीपवत्तनुवर्णाः यास्तास्ताः सर्वे शाभरणभूषिताः ॥
२०।२१।

मातृकामंत्रदेवताध्यानमाह ॥
तादृग्रूपाश्चेति ॥ पंचाशत् अजाद्याः पंचाशन्मूर्तयश्च । तादृग्रूपाः
॥८॥ प्रदीपवर्णाः सर्वाभरणभूषिताश्च ज्ञानमुद्राभयमुद्रयोश्च
पुरःकरद्वयाः टंकी टंकी धन्विनस्तद्वामकरे टंकादिमंतो ज्ञेयाः
अजादिवर्णानां टंकपाणीनां वामभागे टंकाद्यायुधयुक्तत्वं ज्ञेयमितिवा ॥

तादृग्रूपाश्च पंचाशत् ज्ञानमुद्राभयोद्यताः ॥ टंकी टंकीच
धन्वीच तत्र पुनस्तद्वामतः ॥ वासुदेवादिकाशुक्ल
रक्तपीतासितोज्ज्वलाः ॥२२॥

केचित्तु अजमातृकापुरुषाणां द्विभुजत्वमेव ज्ञानमुद्राभयोद्यता
इत्युक्तेरित्याहुः ॥ अपरेतु ॥ वराभयस्थाने ज्ञानमुद्राभये उक्ते चक्र
शंखयुक्तोर्ध्वभुजत्वं तु प्राग्देवेत्याहुः ॥ अत्र यथा गुरुसंप्रदायमनुष्ठा ॥८॥
नविरुद्धयः ॥२२॥

वासुदेवादीनां व्याहृति देवतानां ध्यानमाह ॥ वासुदेवादिका इति ॥ वासु
देवः शुक्लः संकर्षणः रक्तः प्रद्युम्नः पीतः अनिरुद्धः श्यामोज्ज्वलः ॥ तत्र
च प्रथमो वासुदेवः चक्रशंखगदाब्जैः चक्रादिभुजचतुष्टयः
अपरः संकर्षणो मुसली हली ॥ मुसलहलौ क्रमेण वामदक्षिणाभ्यां

चक्रशंखगदाब्जैः प्रथमो मुसली हली ॥ स शंखचक्र
स्तृपरस्तृतीयः शार्ङ्गबाणवान् ॥२३॥ स चक्रशंख
तुर्यस्तः चक्रशंखासिचर्मवान् ॥ केशवो मधुसूदनः
संकर्षणदामोदरौ ॥२४॥ स वासुदेवः प्रद्युम्नोऽधो
क्षकरशंखिनः ॥ विष्णुर्माधवअनिरुद्धपुरुषोत्तमावीताः ॥२५॥

मधोभुजाभ्यां बिभ्रत् ॥ ऊर्ध्वभुजद्वयेन स चक्रशंखः ॥ तृतीयः प्रद्युम्नः
अधस्तनकरद्वयो शार्ङ्गबाणवान् ॥ उपरिभुजद्वयेन स चक्रशंखः
तुर्यः चतुर्थः अनिरुद्धः दक्षिणोर्ध्वभुजक्रमेण चक्रशंखखड्गचर्मवान् ॥
॥२३॥

गायत्रीमर्णदेवानां केशवादीनां चक्रादिभिर्विशेषमुद्दशानमाह ॥
॥१५॥ केशवनद्रुमादिभिः केशवा[redacted]द्याः षट् दक्षिणोर्ध्वकरे शंखयुक्ताः
विष्णवाद्याः षट् वामोर्ध्वकरास्थितशंखाः गोविंदाद्याः षट् ॥

जनार्दनश्च वामोर्ध्वकरास्थितदरा मताः ॥ गोविंदश्च
त्रिविक्रमः श्रीधरहृषीकेषाः ॥२६॥ नृसिंहश्चाच्यु
तश्चैव वामाधःकरशंखिनः ॥ वामनः सनारायणः पद्म
नाभउपेंद्रकाः ॥२७॥ हरिः श्रीकृष्णश्चदक्षाधः शंख
देरवधरामताः ॥ शंखचक्रगदापद्मधराश्चैताहि सर्वदा ॥२८॥

वामाधःकरे शंखयुक्ताः वामनाद्याः षट् दक्षाधःकरे शंखयुक्ताः
एते केशवाद्याः शंखचक्रगदापद्मधराः सर्वदा सर्वेपि ॥२४॥ ॥१५॥
॥२५॥२६॥२७॥२८॥

क्रमव्युत्क्रमेति ॥ अरिपूर्वि अरिश्चक्रं पूर्वः प्रथमो येषु ते अरिपूर्वि
णः चक्रादयस्त्रयः तेषां केशवादिषट्कचतुष्टये शंखत्वेनिपतस्था
नतयोक्तत्वात् ॥ चक्रादित्रयस्य क्रमादिभेदेन षट् प्रकाराः क्रमा
त् केशवादिषट्बोधकाः ॥ चक्रगदापद्ममिति [redacted] क्रमः ॥८

क्रमव्युत्क्रमपद्मादिगदादिव्युत्क्रमस्तथा ॥
अर्धक्रमः सांतरश्च षट्सुषट्स्वरिपूर्विणां ॥२९॥

पद्मगदाचक्रमिति व्युत्क्रमः पद्मचक्रगदेति पद्मादिक्रमः गदाच
क्रपद्मेति गदादिव्युत्क्रमः ॥ चक्रपद्मगदेत्यर्धक्रमः ॥ गदापद्म
चक्रमिति सांतरक्रम इति ॥२९॥

इहसंग्रहश्लोकाः॥ध्यानं केशवः शंखगदापद्मचक्रैः शोभनं नारायणश्च शंख
पद्मगदाचक्रधरोपि॥ गोविंदश्चक्रगं पद्मशंखैः पद्मशंखचक्रगदाभिर्विष्णुस्तथा शंखग
॥१०॥ दाचक्रपद्मधरो नृसिंहः॥१॥ त्रिविक्रमो गदाचक्रपद्मशंखैः स्याद्वामनश्च
गदाशंखचक्रपद्मधरोपि॥ श्रीधरः पद्मगदाशंखचक्रैर्हृषीकेशश्च स्यात्पद्म
नाभ इह पद्मचक्रगदाशंखैः॥२॥ दामोदरः शंखगदाचक्रपद्मैः शोभितो [illegible]
॥वर्णानां देवतानां च निःशेषाभक्षमत्वात्॥ अतिक्रमं त्र लघुभावे च पद्मगदाचक्रे॥ ॥३०॥
र्जणशंखचक्रगोरथवासुदेवः॥ प्रद्युम्नः शंखपद्मैरनिरुद्धरूपः स्यात्तोगदा
शंखपद्मगैः पुरुषोत्तमस्तथा॥३॥ अधोक्षितैः पद्मशंखगदाचक्रैः पद्मेः स्या
तो हयग्रीवो नरहरिधनुः पद्मचक्रः॥ पद्मं च गदां च शंखं च सुदर्शनं च
बिभ्रत्करैः पद्मगैः कृष्णितोप्युक्तोपि॥४॥ उपेन्द्रो नाम शंखगदापद्मेनको
मोदकीचक्रपद्मैर्हरिर्गोप्युपेन्द्रः॥५॥ हरिः शंखगदाचक्रपद्मैः शोभनकृष्णः ॥१०॥
क्रमोपमीह दर्शनात् चतुर्भुजो बाहो॥६॥ नवग्रहणवादि मंत्राणां देवतानां च
त्रिसत्वात् धर्मपूर्णैः क्रमरक्षासंकल्प्येह॥ वर्णानामिति॥ श्रीलक्ष्मीयुक्तो तोयद
पद्मं च मंत्रमन्त्रं देवमध्यमं पततो कुलकुंडलीयमिति कर्मादिक्रमात्कीर्तितिरिति ॥३०॥

प्रणवादीनां अंगान्याह॥ समासेति॥ भूर्भुवः स्वः इति समासः व्यस्तः विस्तः
भूः भुवः स्वः इति व्यास इति यावत्॥ भूः वासुदेवात्मने हृदयाय नम इत्यादि
प्रयोगः॥३१॥ अष्टाक्षरस्य तु [illegible] महोल्काय [illegible] पुरुषसहस्राय इत्यादि तु
र्थीताः पंचांगानि॥ कुष्णेः क्रादीनि च विष्णोरेव रूपाणि इत्याह॥ पृथगिति
ति॥ विष्णोरेव पृथग्रूपाणीत्यन्वयः॥३२॥ असमे देवसंतानादि विनद
॥समासव्यासयोगेन व्याहृतीनां चतुष्टयं॥ अष्टांगानि तारस्य मो
ष्यंते ह्यष्टाक्षरस्य च॥३१॥ कुर्ध्व महावीर [illegible] पुरुषसहस्राहितोल्काः॥
चतुर्थ्यन्ताः हृदादीनि पृथग्रूपाणि तानि च॥३२॥ विष्णोरेवाभेदेवि
तदेवेमांतरन्यभ्रत्॥ चक्रवन्महाभीति हुं स्वाहान्तानि सर्वशः॥३३॥

न्यवत् प्रतिभासते॥ तत्र हेतुरैश्वर्यादिति॥ तस्यैव विष्णोरैश्व
र्यसामर्थ्यात्॥ तेषां ध्यानमाह॥ चक्रवांस्तेति॥ ३३॥ ध्यु॥

मूलहृत्पत्रवर्णानि। उपहास्य हृत्पत्रानि। कृष्णवर्णानीत्युच्यते। नीलाभा: दे
॥११॥ वतानीति। तत्र कृष्णवर्णहृत्पर्य:॥ केचित्तु। सर्वेषां उपर्यास्य हृत्पत्रे चिति ९२
त्याके राधा यत्र कृष्णवर्णे याहु:। केशवादीनां वर्णमाह॥ चतुर्विंशादिति॥
मूलहृत्पत्रवर्णका:। उपहास्य समाप्त्यादि हृत्पर्थ:॥३४॥ गणनमंत्रस्य वर्णे
व्याससमाह॥ आदि[illegible] वर्णत्रयमिति॥ अकारवर्णत्रयं। अवर्णदेवता विष्णु:। उ

मूलहृत्पत्रवर्णानि कृष्णवर्णानि तत्रोच्यते॥ चतुर्विंशान्तं तथ्य मूल
हृत्पत्रवर्णका:॥३४॥ आदिवर्णत्रयं नाभि हृच्छिरस्सु पथाक्रमं॥
न्यसनीयं तत्र हृत्पर्णदेवताध्यानपूर्वकं॥३५॥ पश्चान्नाभि हृदयबाहू
नासाने अक्षेषु च॥ अथा अक्षराणां व्यासत: स्थिता हृत्पत्रां प्रजापति:॥३६॥

वर्णदैवतं तेजस्व:। मकारदेवता सात्व:। नाभि हृत्सिर:स्विति। तं हृत्पित्र्या सता
भिप्रायेण। ॐ विश्वाय नमः इत्यादि प्रयोग:॥ एवमेव हृत्पर्णत्रयं हृत्पत्राणि स्याग ॥११॥
मान्तराद्॥३५॥ अक्षरस्येत्य वर्णन्यासमाह॥ पश्चान्नाभि इति। तं हारक्रमेण
न्यानीति:। सृष्टिक्रम सत्त्व मत्तकादि इतिहृत्वं। ॐ ॐ विश्वाय नमः इत्या
दिनारसीहादि। व्याहृतिमंत्रस्य ऋष्यादीनाह॥ व्याहृतीनामिति॥३६॥

व्याहृति देवताध्यानमाह॥ उद्यदिति॥ अम्भोजनयनोर्ज्ञानमुद्राभयक
रं। ऊर्ध्वभुजद्वयेनु चक्र शंखाविति॥ चतुर्भुजं तत्समेव ध्येयं॥ केचित्तु॥
गदापद्मस्थाने ज्ञानमुद्राभयहृत्प्रत्येकोस्तामहृद्विभुजत्वमेवेत्याहु:॥३७॥

मुनिछंदस्त गायत्री देवता भगवान् हरि:॥ उद्यदा
दित्य वर्णश्च ज्ञानमुद्राभयोद्यता:॥३७॥ तारेण व्या
हृतीभिश्च हृत्त्या न्यंगानि पंच च॥ नाभि हृत्केषु सर्वे
षु च तस्तो व्याहृतीन्यसेत्॥३८॥

व्याहृतिमंत्रस्य पंचांगन्यासमाह॥ तारेणेति॥ व्याहृतिभि: व्यस्तसम
स्तव्याप्तेन च तस्तो व्याहृती: नाभिश्च तत्त्वभि: व्याहृतीभि: न्यासांत
रमाह॥ नाभिरिति॥ नाभि हृदयादि रत्नक्र सर्वांगेषु च तंस्तो व्याहृती
न्यसेत्। अभिविभु: वासुदेवाय नमः इति नानाविधादि हस्तेयं॥३८॥

द्वादशाक्षरस्य ऋष्यादीनाह ॥ द्वादशार्णस्येति ॥ अस्यानुक्तऋषिदेवते ॥
॥१२॥ तारवत् प्रणवमंत्रस्यैव ॥ अथ ध्यानमाह ॥ अथ वर्णेति ॥ अथ वर्णो य
स्य वर्णः । सदाप्रख्याते अथ च भवन् रवेर्युतः इत्यर्थः ॥३९॥ पंचांगान्याह ॥
पदैरिति ॥ मंत्रस्य प्रणवादिभिश्चतुर्भिः पदैः समस्तेन च पंचांगानि ॥ ॐ
नमो भगवते वासुदेवायेति व्यस्तैः समस्तैः पदैः पंचवर्णानि भवंतीति

द्वादशार्णस्य गानीरं दोष्य चारवल्लुपां । अथ वर्णोपिव
वर्द्धकरो ज्ञेयो मितद्युतिः ॥३९॥ पदैर्व्यस्तैः समस्तैश्च तथा
ऽंगानि पंच च । अष्टाक्षराणां न्यासेषु वान्हो रूपेऽपि विन्यसेत् ॥४०॥

केचित् ॥ न्यासश्च पदन्यासवत् हि तेन कार्यः ॥ देवताध्यानपूर्वकमित्युक्त
त्वात् ॥ ॐ वासुदेवात्मने हृदयाय नमः इत्यादि प्रयोगः ॥ वर्णन्यासमाह ॥ अ
ष्टाक्षराणामिति ॥ न्यासेषु पञ्चानु नाभिहृदयबाहूर्मासाने शिरस्स्व
बाहुहृदये कुरु हृदये च वर्णान्न्यसेत् ॥ ॐ केशवाय नमः शिरसि ॐ नं नारा ॥१२॥
यणाय नमः नेत्रयोरित्यादि क्रमेण प्रयोगः ॥४०॥

गायत्र्याः ऋष्यादिकमाह ॥ विश्वामित्र इति ॥ संध्यार्थे संध्यायाः अर्थे तं
ध्योपासनांगगायत्र्याः विश्वामित्र ऋषिः अन्यत्र प्रजापतिश्छंदः ततो हेतोः
सवितृनामा हरिर्देवः ॥४१॥ ध्यानमाह ॥ प्रोद्यदिति ॥ उपरिभुजाभ्यां च
क्रशंखधरः अंकस्थोभयहस्तनपाणिद्वयः ॥ अंकस्थहस्तद्वयः उन्नतां
भाव: कच्छपाणिरिति ॥४२॥

विश्वामित्रः स्तु संध्यार्थे तु छंदश्च प्रजापतिः ॥ मुनिर्देवश्च सवि
तृनामा स्वच्छंदस्ततो हरिः ॥४१॥ प्रोद्यदादित्यवर्णश्च तत्पर्यन्
उत्तमध्यगः । अब्जशंखधरो कक्ष्य दोर्द्वयो ध्येय एव च ॥४२॥
सतारव्याहृतिर्गीताद्यंगानि पंच च । दोःपर्वसंधिषु सा
ग्रेषु नाभिहृन्मुखमूर्धसु च ॥४३॥

पंचांगान्याह ॥ सतारव्याहृतीति ॥ व्याहृत्यंगवाक् प्रयोगः ॥ वर्णन्यासमाह ॥
दोःपर्वसंधिष्विति ॥ अत्र साहितेषु भुजपादसंधिषु पंच पंचाक्षराणि ॥
चत्वारि ॥ नाभिहृदयमुखशिरस्सु न्यसेदित्यर्थः ॥ अत्रापि केशवादि
वर्णदेवतास्वाहितमभ्यंतव्यं ॥४३॥

मान्त्रकापुरुषसूक्तयोः ऋष्यादीनाह ॥ नारदेति ॥ पंचाशद्वर्णानां
पुरुषसूक्तस्याप्यनुष्टुप्छंदः ॥ अन्यत्रऋषिदेवते ॥ तारवत् ॥ प्रणवमंत्रस्येव ॥
॥१२॥ पुरुषसूक्तस्यानेनमंत्रस्य त्रिष्टुप्छंदः तैत्तरीयाणां पुरुषसूक्तमंत्राणां
त्रिष्टुप्त्वं प्रायेण त्रिष्टुभोपि चेति बहुवचनं ॥४४॥

वर्णन्यासस्य कर्त्तव्यस्तारो देवनिखिलंस्मृतं ॥ पंचाशद्वर्णा
णांच पुंसूक्तस्यापि सर्वशः ॥४४॥ अनुष्टुभश्च त्रिष्टुप्च छं
दोस्य त्रिष्टुभोपि वा ॥ विष्णुशब्दश्चतुर्थ्यन्तो हृदयेतः षडक्षरः
॥४५॥ नारदस्सर्वमस्यापि श्यामो ध्येयो हरिस्स्वयं ॥ वर्णैः
षडंगानि षण्णामोर्भेदयोगतः ॥४६॥

विष्णुमंत्रमाह विष्णुशब्द इति ॥ हृदयेतः नमो नमः शब्दो न ॥ षण्णां
मोर्भेदेन षडक्षरत्वं ॥ तथा च ॥ विष्णवे नम इत्ययं मंत्र आकारः ॥४५॥ ॥१२५॥
अस्यापि तारवत् सर्वछंदऋषिदैवतं ॥ ध्येयो हरिः श्यामः इंद्रनी
लसमाभासः षण्णामोर्भेदेन षड्भिर्वर्णैः षडंगन्यासः ॥४६॥

॥ एतल्लानालमस्तं च ज्ञातंस्याद्वर्गोचरं ॥ एतज्जपात्समस्तानां मंत्राणां जपको भवेत् ॥ ॥४८॥

संहृतिक्रमेण वर्णन्यासस्थानमाह ॥ पश्चादिति ॥ अत्र तारवादिपक्षेः ॥
विश्वादिवर्णदेवतालक्षिति अवगंतव्यं ॥ तथा च संहृतिनामेव वर्णानां
न्यास इति ॥ अत्र प्रणवादीनां येन क्रमेण अंगान्यभिहितानि स एव क्रमो
जपेहेयः ॥ ...नु अभि... क्रमेणैव जपक्रमस्यापि ... हृत्सांप्रदा

पश्चादनुनाभिहृन्नासाक्षेषु न्यासश्च वर्णशः ॥ एतेनु सर्वमंत्रा
णांमूलमंत्राणि रोषताः ॥४७॥ ~~वर्णन्यासस्य कर्तव्यस्तारो~~
~~देवनिखिलं स्मृतं ॥ पंचाशद्वर्णानां पुंसूक्तस्यापि सर्वशः~~

घि विन्दाः प्रणवजपेपदि ...मेवाधिन्दा तेन गटहस्थानामिदाहुः ॥ अपरे
तु प्रणवपुटितमंत्राणां अर्कफलता... येष्वेव वर्णा... गटहस्था
नामप्यधिकारमाहुः ॥ ननु भगवन्मंत्राणां बहूनां विद्यमानत्वात् कथ
मष्टानामेवांगादिक्रमादौ मुख्यत्वं इति अत आह ॥ वेदोक्तेति ॥ मूलमंत्राः ॥
आदिमंत्राः कारणमंत्रा इति यावत् ॥ अतः एते प्रथमतः एवोक्ताः अन्ये
चिरंतनुर्थप्रायेण वक्ष्यंते ॥४७॥४८॥

इदानीमर्चनविधिमाह ॥ पूजयश्चेति ॥ चक्राब्जमंडलं वक्ष्यते ॥ चक्राब्ज
॥१४॥ मिति सर्वमंडलं ॥ आदिशब्देन सर्वतोभद्रादि ॥ इदयेमानसोपचारैः तदे
ध्व[illegible]दिभिः गंधादिभिः चार्चेत् ॥ प्रतिमायां वा ॥ न्यासमेवा ॥ केवलं स्थाने
स्थंडिले ॥४९॥

पूजयेद्भगवान्विष्णुं चक्राब्जादिकमंडले ॥ हृदये वा जले वापि
चैवं वा केवलस्थले ॥४९॥ अष्टाक्षरेण संपूज्य प्रथमं देवतां परां ॥
मध्ये लक्ष्मीगुरुं श्री वत्सदक्षिणे सर्वदेवताः ॥५०॥ पुनः सव्ये सर्वगुरु
आग्नेयादिषु चक्रमात् ॥ गणेशं व्यास देवं च दुर्गां चैव सरस्वतीं ॥५१॥

पीठदेवार्चनमाह ॥ अष्टाक्षरेणेति ॥ सव्यलादेर्वक्ष्यलापेक्षलानहा
ह ॥ अष्टाक्षरेणेति ॥ अष्टाक्षरं समुच्चार्य परदेवतां संपूजयेत् ॥ पर
देवतायाः अनागमत उपवेष्ट्यमालितं तदर्थं पीठं चार्चयामीमनुसंधानं ॥१४॥
कार्यमिति पालनात् ॥५०॥५१॥

— २८ —

तदंतः तन्मध्ये पूर्वदिक् पूर्वं पूर्वादिदिक् ॥ अन्तदेवस्पपुरतः प्राचीति ॥
वहव: लांप्रदायिका: ॥ अपरे मनुष्या प्राचीत्याहुः ॥५२॥५२ ॥आधार

धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं चैव कोणगान् ॥ तदंतः पूर्वदिक्
पूर्वं धर्मादींश्च पूजयेत् ॥५२॥ अधर्मादीनि ताअधर्मादिदातारको
तथाभिधाः ॥ निर्ऋतिश्चैव दुर्गांच श्यामो रुद्रश्च देवताः ॥५३॥
यमवायुदिशौ क्राश्च तेयाधर्माधिदेवताः ॥ परमः पुरतोमध्ये
शक्तिराधाररूपिणी ॥५४॥ कूर्मोनंतश्च पृथिवी क्षीरसागर
एवच ॥ श्वेतद्वीपोमंडपश्च दिव्यरत्नमयो महान् ॥५५॥ पर्यंते
वत्र यं देवी रत्नैश्च वकुरूपिणी ॥ तद्वसोम दुतानाश्च प्रेमीति
गुणा स्मृता ॥५६॥ आत्मांतरात्मा परमात्मा ज्ञानात्मा नश्च मूर्तयः ॥
विमलोत्कर्षणी ज्ञाना क्रिया योगा सत्यैवच ॥५७॥
शक्तिरिमत्रानेश्चमीत्याधा ॥५४॥ दत्त्वत्र यंत्र तद्वीप रत्नमंडपपद्मानांत्रयं ॥
लक्ष्मीद्वेषेव हृदयं योगपीठे तद्वास्मर्ले ॥५५॥५६॥५७॥

॥५८॥ तन्मध्यगते पीठे आवाह्य ॥५९॥ पुनश्च पुनरर्घ्यं ॥ आचं ॥ आचम
॥१५॥ नीयं ॥ चतुर्भुज इत्यादि श्लोकोक्तिः ॥६०॥ अङ्गदेवतार्चनमाह ॥ लक्ष्मी
धरायुत ॥ हृदयादीन् ॥ शिरोक्तादीन् ॥ अस्त्रं ॥ सहृदयोक्तं ॥ कोणकेषु चातु
कोणेषु ॥६१॥ वासुदेवादिकान् ॥ वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धान् ॥

प्रदक्षिणक्रमेणैव नामानुग्रहकोणगात्मकाः ॥ अष्टदिक्षु च मध्ये च स्वरू
पाण्येव तथा हरेः ॥५८॥ ततो नन्तं योगपीठं स्वरूपं पूजयेद्धरेः ॥ ततो
वासुदेवं हरिं चार्घ्यं पाद्यमाचमनीयकं ॥५९॥ मधुपर्कं पुनश्चाचमं स्नानं
वासो विभूषणं ॥ उपवीतादनं दत्वा गंधपुष्पे तथैव च ॥६०॥ लक्ष्मी
धरे पूजयेत्तत्पार्श्वयोरुभयोर्हरेः ॥ हृदयादींस्तथैवाग्नेयादि दिक्षु स्वकं को
णकेषु च ॥६१॥ वासुदेवादिकान्दिक्षु केशवादींस्ततः परं ॥ म
त्स्यकूर्मवराहांश्च नारसिंहं च वामनं ॥६२॥

केशवादिचतुर्विंशतिमूर्तीः ॥ अष्टदिक्षु एकैकस्मिन् तिस्रो मूर्तयः मत्स्या ॥१५॥
दिद्वादशादिक्षु द्वौ द्वौ कोणकेषु एकैका ॥६२॥

॥६३॥ नीराजनादि ॥६४॥६५॥ मूलमंत्रतः मूलमंत्रेण ॥ अनुया
गमाह ॥ अनेनेति ॥ केचिदनेन पूर्वोक्तपीठार्चनक्रमेणेत्याहुः ॥
अनेन वक्ष्यमाणेन क्रमेणेति ॥ गुरुं संप्रदायविदः स्वकृद्दिक्षादिनिगमः
संस्कृतेनेति शास्त्रोक्तसंस्कारेण ॥६६॥

भार्गवं रामचन्द्रं च बुद्धं कल्किनमेव च ॥ अनन्तं विश्वरूपं च तार्क्ष्यं हि
पूजयेत्क्रमात् ॥६३॥ अनन्तं ब्रह्म वाग्वीशावाग्नेय प्रपूजयेत् ॥
वारुणं चैव गायत्रीं भारतीं गिरिजामपि ॥६४॥ कोणेषु वीरं वानेतु
लोकपालान् पूजयेदपि ॥ इन्द्रादीन्क्षेत्रपालांस्तत्कार्यांस्तमपि महा
न् ॥६५॥ धूपदीपौ ततो दत्वा नैवेद्यं मूलमंत्रतः ॥ अनेन क्रम
योगेन गुरुणा संस्कृतेन तं ॥६६॥

मूलेन अष्टाक्षरेण ॥ अष्टोत्तरशतं ॥ पुष्पांजलयो होमश्च अन्यैर्हुतद्रव्या
॥६६॥ स्तरादिभिः पुष्पं सकलकुसुमं ॥ होमस्तु तस्य पुष्पस्य चतुर्गुण इति ॥

पुष्पांजलिश्च होमश्च मूलेनाष्टोत्तरं शतं ॥ तत्तत्कुसुममन्यै
र्होमस्तस्य चतुर्गुणः ॥६७॥ विसर्ज्य इत्वा नैवेद्यं मूलेनाभिः स
मर्चयेत् ॥ धूपदीपौ पुनर्दत्वा पुनर्मूलेन पूजयेत् ॥६८॥ अर्चयि
त्वा हरिं ध्यात्वा जपेदष्टोत्तरं शतं ॥ पुनर्ध्यायेद्धरिं [illegible] दिव्य देवे
श्वरं प्रभुं ॥६९॥ जपध्यानकृतार्चादीन् तंत्रः कुर्यान्नेत्यदा ॥
धर्मार्थकाम मोक्षाणां भाजनं स्यात्स एव हि ॥७०॥

अन्ये तु ॥ अन्यैः पीठावरणमंत्रैः तत्तत्कुसुमं होमस्तस्य चतुर्गुण ॥६६॥
इत्याहुः ॥ तत्कुसुमं तस्य चतुर्गुणं होम इति केचित् ॥६७॥६८॥६९॥७०॥
नैवेद्यं विसर्ज्य इत्वा मूलमंत्रेणाभिचारं अर्घ्यं समर्प्य श्रीतुलसीपुष्पादिभिः ॥१ आजनं पात्रं

॥७१॥७२॥७३॥७४॥ प्रसादयोग्यस्य हृदयस्थस्य भोगमोक्षयोर्भा
जिनः ॥ तस्मात् हरिरेव ज्ञेयः ध्येयः जप्यः नम्यः स्तव्यः ध्येय ध्येयेति ॥७५॥ इति
टीका समाप्त

सर्वोत्तमं हरिं ध्यात्वा य एवं भक्तिपूर्वकं ॥ जपध्यानादिभि
र्नित्यं प्राप्नोत्यन्यदुर्लभं ॥७१॥ अतीतं कलान्य देवेषु ब्र
ह्मादिकेष्वपि ॥ सर्वोत्कर्षमनिष्टा विष्णोर्याति तमो
ध्रुवं ॥७२॥ न यत्तान्नच तीर्थानि नोपवासव्रतानि च ॥
दैवतानि च सर्वाणि भांतु नं शक्नुयुः कचित् ॥७३॥
हरिर्हि सर्वदेवानां परमः पूर्णशक्तिमान् ॥ अतस्तं भोगैन
हृदयस्थ हि सर्वतः स जगद्गुरुः ॥७४॥ प्रसादयेत् तं हृत्वा
भाजिनो भोगमोक्षयोः ॥ तस्माद्ध्येयश्च पूज्यश्च वंद्यो ध्येयो
सदा हरिः ॥७५॥ इति श्रीमदानंदतीर्थविरचिते तंत्रसार
संग्रहे प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

।।१७८।।

तंत्रसार

प्रथम अध्याय समाप्त

।।१७८।।

।।श्रीरामं वंदे।। द्वितीयोध्यायः प्रारंभः।। अस्मिन्नध्याये मातृकान्यासप्रा
णायामरुद्रजपार्चनादिकं निरूपयति ।। प्रत्यये त्यादिना ।। पंचाशदक्षरै
र्मीतो यस्य कस्यापि सर्वस्य श्रीमन्त्रं ।। वीर्यदः वीर्यदेवतानुग्रहकरणं

।।श्रीरामं वंदे।। यस्य कस्यापि मंत्रस्य न्यासः पंचाशदक्षरैः।।
वीर्यदः केचितो वक्तुमस्मिन्कर्णे पुनातयोः ।।१।। तंत्रयो
रोष्ठयोर्दंतपंक्त्योर्मूर्ध्नि च नासिके ।। दोःपत्संधिषु साग्र
पृष्ठपार्श्वयोः नाभिगुह्ययोः ।।२।। तुंदे च हृदि पार्श्वांस
हृत्के प्राणजीवयोः ।।तदृक्कोराभ्येसे हृद्वर्णाष्टादिकः स्वस्य देवता ।।२।।
ददातीति वीर्यदः ।। केमत्तके आभितः वक्त्रं मुखे पादितः ।।१।।
।।२।। क्षस्यान्तादिं कोदेवता ।।३।।

तेन सहैकपंचाशद्वर्णाः अजादिहैनसंकल्पिताः न्यस्तनीयाः॥ प्राणाया
॥१८॥ ममाह ॥ प्राणायाम इति ॥ रेचनं नासस्य सम्यग्विसर्जनं । पूरणं ऊर्ध्वनय
नं । कुंभकं निरोधः ॥४॥ तारस्य प्रणवस्य त्रिभारं द्वादशावृत्तौ षट्
त्रिंशद्भिः द्विद्वीदशकेन चतुर्विंशता । एकद्वादशकेन वा नाद्यपावृत्ति
रोधः ॥ म संख्ये प्रणवे प्राणायामः एवं संख्याविशिष्टे तारे प्राणाया
मः वेद्यासेच विहितः लोकप्रदाणां सदां ततः ॥ प्राणायामो रेच
कं पूरकं च कुंभके ॥४॥ तारेणा द्वादशावृत्तौ द्वैकद्वाद
शकेन वा ॥ तन्मत्रेण वा कुर्याद्गायत्र्या दशतारके ॥५॥
मं कुर्यादिति भावः ॥ तन्मन्त्रेण वाद्विन्यायायान्तेन ॥ गायत्र्या सतत
तारके दशभिः प्रणवैः प्राणायामः कर्तव्य इति शेषः ॥ अत एवा
हयाज्ञवल्क्यः ॥ सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह । त्रिः पठेदायु ॥१८॥
तः प्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ सव्याहृत्यादि प्रणवाः ॥ गाय
त्र्यादश्चैकः ॥ आपोज्योतिरित्यादि शिरोमंत्रादाश्चैकः अंते चैकः एवं द्वादशप्रा
णायाममुक्तो गायत्र्याः रेचकादि अधिकशिरसा प्रणवेः प्राणायामः ॥५॥

भूतशुद्धिमाह ॥ आद्यादीति ॥ जपेत्कर्तव्ये आदौ वाय्वादिबीजैः शोषणा
दि कुर्यात् ॥ तन्मंडले वाय्वादिमंडले ॥ वाय्वग्निबीजाभ्यां देहस्य पापपुरुष
स्य शोषणदहने कृत्वा वरुणबीजेन स्वदेहमम्रृतेनाप्लावमानं भावयेत् ॥६॥
आद्यावेन जपे कुर्याच्छोषणं दहनं श्रुतिं ॥ वाय्वग्निवारुणैर्बीजै
र्ध्यात्वा तन्मंडले हरिं ॥६॥ एकपंचाशद्वर्णानां चतुर्विंशतिमू
र्तयः ॥ आत्मा प्राणानुदेवा या विश्वायामध्यकर्षयो ॥७॥
कोत्तेवालिंकः तत्त्वदुर्गाम्यग्निरक्षदहो ॥ वासिष्ठ्याद्यौ
कृष्णवासिष्ठौ कुशकात्यायनौ ॥८॥ ऋषीं छंदांसि तानीका
म्यादेवताः ॥ एतानि साहितान्यन्तर्गतानि कुंभोदकेसुधीः ॥९॥
कन्यासार्धमाह ॥ एकपंचाशादिति ॥ अजाद्येकपंचाशन्मूर्तयः केश
वाद्याश्चतुर्विंशतिः आत्मा प्राणश्चतारः वासुदेवाद्याश्च विश्वाद्याश्च
तत्त्वाद्याश्चविंशतिमात्रांतानाश्चवातेकेशः अंताः ॥७॥८॥९॥६॥

पूर्वोक्तविधिना पीठं अर्चाभावाद् उद्दिष्टविधिनाऽर्च्या पूजनादौ : अर्च्यर्ची
११९५।। मू : स्मर्तिर्ना तात्पर्यं अर्च्यायां प्रतिमायां स्नापना पूर्वोक्तहस्तो अनुमोद
यः कर्तव्य : ।।१०।। किं च मूलमंत्रस्य अष्टाक्षरस्य अंगानां षडक्षरादीनां
स्नानादभिषेकानंतरं न्यासः प्रतिमायां हृदे : सन्निधिकारयित्वेन दीक्षा

पूर्वोक्तविधिनाभ्यर्च्य प्रतिमां विधिवन्मेन वा ।। स्नापयेत्पूर्वमर्चा
यां जपेन्मूल : सहस्रकः ।।१०।। मूलमंत्रस्य चांगानां न्यासः स्ना
नादनंतरं ।। प्रतिमायां सन्निधिकारित्वे माहात्म्यं कृतेन तु ।।११।।
कृत्वा : कीर्तिमान् पुण्यं महातां मे पांचरात्रिकं ।। योग्यतां पापहानिं च
पुण्यवृद्धिं च साधयेत् ।।१२।।

स्नाने माहात्म्यकरं भक्तिः स्नानादिकं तु ।।११।। कामवार्च्यं न स्नापनं तदर्थं
क्रमाह ।। कृत्वा : [redacted] कीर्तिमिति ।। प्रसन्नां वृद्धि मे चां धारणा ।।१२।।
हानिं वृद्धिं च दोषाणां ऐश्वर्यं योग्यतां अभिमतां गमन पुरश्चर्यादौ ।।१२।।

निमित्तान्ना

इदानीं निरोधहोमं नमुकुह ।। उपसर्गेषु उपद्रवेषु ।।१३।। सहस्रमयुतमि
त्यादि निवृत्तम : निमित्ते भक्तवत्सुखावेशः रात्रयपेक्षो वा ।।१४।।

उपसर्गेषु जातेषु दैवमानुषहेतुषु ।। आयुषे वाधवर्तां
से चाभिषेकं पुण्यवृद्धये ।।१३।। योग्यताये च भक्तियोवि
ष्णोः श्रीसमर्पितस्या ।। जुहुयात्सहस्रमयुतं वा लक्षं कोटिमथा
पि वा ।।१४।। पूर्ववत्संस्कृते वह्नौ ध्यात्वा देवं जनार्दनं ।।
कृत्वा निमित्तकं कुंडं चतुर्विंशांगुलोच्छ्रितं ।।१५।।

संस्कृते वह्नौ पूर्ववत् ।। पीठदेवतार्चनपूर्वकं जुहुयात् इति पूर्वेण
संबंधः निमित्तकं मेखलात्रययोपेतं ।। चतुर्विंशांगुलोच्छ्रितं ।। तावन्मानं ।।
चतुर्विंशांगुलं निमितं स्नातं ।।१५।।

द्वादशेन द्वादशाब्देन ॥ अंगुलीनां उच्छ्रितं वा । मेखलानां विस्तारः द्व्यंगु
॥२०॥ लं त्र्यंगुलं चतुरंगुलं वेति नाभिर्भवेत् ॥ अंगुष्ठानामेवै वा चतुरंगुलमिति तावत्का
र्या ॥१६॥ एतत्सर्वेषामपि मेखलानां चतुर्विंशत्यंगुलो नाभिविस्तारः द्वादशांगुलो वा ॥१६॥

तावत्खातं चतुष्कोणमुच्छ्रितं द्वादशोपि वा । अंगुलं अंगुलं
वापि चतुरंगुलमेव वा ॥१६॥ विस्तारो मेखलानां स्याद्द्वा
वा चतुरंगुलं ॥ चतुर्विंशत्यंगुलं वा तु विस्तारो द्वादशोऽथ वा ॥
॥१७॥ अश्वत्थपत्राकृतिः स्यान्मूलतो द्वादशांगुलं ॥ योनिः
स्यात्तेषु वितता मतिष्ठा अंगुलं तथा ॥१८॥

योनिलक्षणमाह ॥ अश्वत्थपत्राकृतीरिति ॥ अश्वत्थपत्राकारः मू
लतः मध्यादारभ्य द्वादशांगुलं वितता । अंगुले खाते प्रतिष्ठा कार्येत्यर्थः ॥॥२०॥
अंगुलपरिमाणं तु वक्ष्यते । एतद्यस्य योदशाणी हादिना ॥१८॥ ५५॥

वन्हिस्थापनमाह ॥ तदात्मनीति ॥ तदात्मनि तत्कूपे उत्कटे कुंडे हरिं दे
वीं चाग्निपंच ज्वाला प्रणवेन विष्णुर्नामेति कं वन्हिं निक्षिपेत् ॥१९॥ कु
र्यादिति ॥ आहुतिभिः प्रत्येकमस्त्राभिः वन्हेः षोडशसंस्कारात् गर्भाधा
नादीन् कुर्यात् ॥ यथोक्तं ॥ गर्भाधानं ततः पुंसः सीमंतो वैष्णवो बलिः ॥

तदात्मनि हरिं ज्वाला कुंडे देवीं भिर्यंतथा ॥ विष्णुर्नामेति कं
वन्हिं निक्षिपेत् प्रणवेन हि ॥१९॥ कुर्यात्क्रियाः षोडशाथ स्याद्द
तीभिः पृथक् पृथक् ॥ वन्हेस्तु हरेः प्रीतिं कुर्वन्नुपर्यजे
त्स्त ॥२०॥ गायत्रेण व्यापामतेन ससमिद्भिः स्वीरिणामथ ॥
ति तैर्वीतं इतै वाथ मधुरैस्त्रि भिरेव वा ॥२१॥

जातकं नामनिष्क्रमणं अन्नप्राशनं चौलकर्म च ॥१॥ उपनीतिर्महानाम्नीम
हाव्रतमतः परं ॥ उपनिषद् व्रतगोदानं समावर्तनमतः परं ॥२॥ विवाहश्चे
ति विष्णुतीर्थे च ॥ अन्यत्रापि विवाहांते स्याद्वेसो क्वाश्च यानेमरणां तु केदिति ॥
तदुक्तो विष्णुबलिर्नास्तीति द्रष्टव्यं । एकैकसंस्कारार्थं च ततः आहुतिं दद्यात् ॥२०॥

होमद्रव्याण्याह ॥आज्येनवेति ॥आज्येनगव्येनपायसेनवागोक्षीरतिलैहे
॥२१॥ न ॥क्षीरिणामुदुंबरादीनांसमिद्भिः त्रिभिर्मधुरैर्युतंमधुत्रयेणापि ॥२१॥

प्रमथ्यसमिद्भिर्वासमिद्भिर्वापृतोद्भवैः ॥अमृताः समिधो
हेयाः सर्वत्रचतुरंगुलाः ॥२२ ॥एवमेवतुदीक्षायामाज्येने
वाहुतिक्रिया ॥पूजाचकार्याविधिवत्पूर्वंसर्वहुतेष्वपि ॥२३॥
गुरवेदक्षिणांदद्यादृद्दर्शेनदर्शनंसुधीः ॥आत्मनेव
कृतेहोमेशक्तितोगुरुदक्षिणां ॥२४॥ इतिश्रीतंत्रसारसंग्रहेद्वितीयोध्यायः॥

प्रमथ्यपाशवाः अमृताः अमृतवल्लिसंज्ञाः समिधाः सर्वहोमेषु
चतुरंगुलाः हेयाः ॥२२॥२३॥२४॥ इतिश्रीमत्पद्मनाभात्मजहरित ॥२१॥
स्वयेनगंगोदकमिश्रेणलिखितेश्रीमत्तंत्रसारसंग्रहव्याख्यानेद्वितीयोध्यायः॥
श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

श्रीरामंवंदे ॥तृतीयोध्यायःप्रारंभः ॥प्रतिमाप्रतिष्ठांविवक्षुः प्रतिमालक्षणमाह ॥
प्रतिष्ठामिति ॥प्रतिष्ठांकारयन्कारयितुमिच्छन् ॥लोहैः स्वर्णादिधातुभिः दार्वा चं
दनादिकाष्ठेन ॥१॥ षण्णवसंगुलांषण्णवसंगुलपरिमितां ॥वोगेवोत्तपदेश्रा

॥श्रीरामंवंदे॥ प्रतिष्ठांकारयन्विष्णोः कुर्यात्प्रतिमांबुधः ॥
लोहैर्वादारुणावापिशिलयाथवायथाक्रमं ॥१॥ षण्णवसं
गुलांयोगश्रासीनांसथवास्थितां ॥स्थानानांतावन्मुखंध्रुणां
स्थानस्थानांतिस्थितांस्थितिं ॥२॥ मुखाद्र्ध्वंगुलोच्चां
नवांगुलंवसन्मुखां ॥कटचत्वांगुलंवक्षोमालिनाग्रपंगुलां ॥२५

सीनां ॥स्थितांस्थितिंस्वरूपंस्थानवस्थानं ॥स्थानानांवाक्यास्थानानांविलम्ब
यः ॥२॥ षण्णवसंगुलमेवाह ॥मुखादूर्ध्वमित्यादि ॥नवाखंचतुरंगुलामितं
तेन ॥मुखादूर्ध्वंतिरः पर्यंतंनवांगुलपरिमितं ॥स्तनमुखंमध्याः स्ताताः कुचता
स्यंगुलपरिमिताश्रीवायस्याः स्ताताः आस्तनात्स्तनपर्यंतंआकृष्य वांतानि
एवमुखरमपिलात्वं ग्रीवायाः अपकृतात्मपडंगुलां ॥२६॥

॥२२॥ नाभेः आनाभिपर्यंतं स्तनाधस्तात्संपादद्वादशांगुलं ॥ कक्षणात् आकक्षणपर्यंतं ॥ नाभेरधस्तात्सार्धद्वादशांगुलं ॥ आमूलतो मूलाधारपर्यंतं ॥ सार्धअंगुलमावर्तं आ आमूलतः पदच्छेदः एककस्थे वांडः देहली दीपन्यायेनोभयत्र संबध्यते ॥४॥ आगुदतो अपानपर्यंतं नानवसार्धअंगुले दीर्घे चैव आनुपर्यंतं ॥ अष्टादशांगुलं चैवं जानुः तथा अंगुलं चैवांगुलं मितिजानुदेशं ॥ चैवं स्वयं पंचादशांगुलं नाभेरा सार्धद्वादशांगुलं ॥ कक्षणात् आमूलतश्च सार्धअंगुलमायतं ॥४॥ आवनानगुदतो दीर्घनिषादद्वादशांगुलं ॥ तथा अंगुलं चैवांगुलं बाहुविंशतिं चयमापुतं ॥५॥ आदक्षगुल्फमध्येवस हार्धचतुरंगुलं ॥ अष्टांगुलोऽत्र प्रपदांसार्धअंगुलमेव च ॥५॥

अंगुलनिमर्थः ॥ द्वादशांगुलमितं चयमापुतं ॥५॥ गुल्फमारभ्य सार्धचतुरंगुलं ॥ प्राचीनै तत्र गुल्फमारभ्य सार्धचतुरंगुलं प्रपदं स्यादिति व्याख्यातं ॥ षडंगुलोऽत्र प्रपदादिभागं सार्धअंगुलमपदमध्यं ॥६॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥२२॥

४४

अंते प्रपादाग्रे अंगुलेश्च पाश्रितं ॥ अंगुलं ह्यंगुलं अंगुलमिहैव अंगुलोऽगुष्ठं तदनंतरांगुलं दयस्याः स्तातं ॥ अर्धहीनमध्यांगुलं ॥ अर्धहीनमध्यांगुलं ॥ तत्र हि मितामध्यांगुलिर्दीर्घस्याः स्तातं ॥७॥ त्रिपदांगुलहीनान्यां ॥ त्रिभिः पादैः हीनं अंगुलं ॥ नपदांगुलहूनमितसर्थः ॥ तदनंतरमितानामिकायस्याः स्तातं ॥ ततनाहृत्य नयतं ॥ ततः अनामिकातः नातदहीपादहूनतान्हतराक्

प्रपदोदकुतामंतेद्वांगुलमपदो पूर्वं ॥ अंगुलं ह्यंगुलमर्धहीनमध्यां गुलमापि ॥७॥ त्रिपदांगुलहीनान्यांततस्ताहृशानपदं ॥ पादेनो द्वांगुष्ठनखं तदर्धेन तदनंतरं ॥८॥

निष्ठागुलिर्दीर्घस्याः स्तातं ॥ अंगुलं ह्रस्वदीर्घकनिष्ठिकांगुलिमितसर्थः ॥ पादेनोद्वांगुष्ठनखं ॥ पादोनेद्वांगुलमंगुष्ठनखं ॥ तदर्धेन तदनंतरं ॥ सार्धकपादोन तदनंतरं ॥ अयंभावः ॥ अंगुष्ठनखस्य त्रिपादोऽध्वं ॥ तदनंतरांगुलिनखस्य सार्धैकपादोऽर्धं ॥ तदनंतरस्य सार्धैकपादस्य चतुर्थभागो कृतो त्रिभागोऽर्धं ॥ तदनंतरमोदपि तद्वदिति ॥८॥

तद्देवाविशद्याति ॥ क्रमशा इति ॥ क्रमशः क्रमेण पादहीना[redacted]न्यां
॥२३॥ पूर्वोक्तात्पादहीनान्यतरांगुलं ॥ रक्ताः शोणाः पादनखाः यस्याः तां ॥
अधुनाउक्तांगानांपरिणाहप्रकारं क्रमेणोपक्रमते ॥ विस्तार इति ॥ प्रपदस्य
पादाग्रस्य षडंगुलपरिमितादिविस्तारः ॥९॥

क्रमशः पादहीनानांरक्तपादनखांक्रमात् ॥ विस्तारः
प्रपदस्यापि षडंगुलउदाहृतः ॥९॥ अंगुष्ठपरिणाह
स्तु चतुरंगुलईरितः ॥ अंगुलस्तादनन्यस्य श्रीसुधी
नाः क्रमात्स्मृताः ॥१०॥

अंगुष्ठपरिणाहस्तु चतुरंगुलः तदन्यस्य अंगुष्ठादन्यस्य अंगतः परि
णाहः परितो विस्तारः परतः अन्यांगुलस्य क्रमात् [illegible] हीनाः पूर्वोक्तात्
[illegible] इति विशेषः ॥ श्रीसुधी हीन अंगुलपरिणाह [illegible] ॥१०॥ ॥२४॥

दशांगुलं जंघामूलं जंघयोः मूलं दशांगुलपरिणाहं ॥ जंघयोर्मध्यं अंगु
लाधिक्यं दशांगुलपरिणाहं ॥ ऊर्ध्वं जंघावसानं सप्तदशांगुलं परिणाहं ॥
जानुप्रदेशस्तु अष्टादशांगुलः ॥११॥ ऊर्ध्वतः जानूपरिभागोपि तथाष्टांगुल
परिणाहः ऊरुमध्यं द्विद्वादशांगुलं चतुर्विंशांगुलपरिणाहः ऊरुमूलेचतु

दशांगुलं जंघमूलं मध्ये तु अंगुलाधिक्यं ॥ सप्तदशांगुलं तदूर्ध्वं जानु
रष्टादशांगुलः ॥११॥ ऊर्ध्वतोपि तथाष्टे वोमध्ये द्विद्वादशांगुलं ॥ चतु
रंगुलाधिक्यं मूलं अंगुष्ठं सार्धचतुष्टयं ॥१२॥ सार्धं अयं परिणाहाद्गुल्
फं चतुरंगुलं ॥ सप्तांगुलं परीणाहाद्गुल्फं प्रोक्तं समन्ततः ॥१३॥

रंगुलाधिक्य अष्टाविंशांगुलपरिणाहं ॥ गुह्यं ॥ लिंगं सार्धांगुलचतुष्टय
दीर्घं ॥१२॥ परिणाहस्तु सार्धं अंगुलचतुष्कं चतुरंगुलं दैर्घ्ये ॥ परिणाह
स्तु सप्तांगुलं ॥ वृषणशब्देनात्र [illegible] ॥ प्रोक्तं समन्तं वर्तु
लत्वेन भाव्यं ॥१३॥

कट्याः परिणाहस्तु अष्टात्रिंशांगुलः श्रोण्याः पीनत्वं स्कंधनत्वं च सम
॥२४॥ त्वंः समत्वेन ॥१४॥ कट्याः विस्तारः पदेः सप्रतिलं च विधेयमिति शे
षः ॥ नाभेरधः कट्याः कटिपरिणाहादेकांगुलाधिक्यं परिणाहस्येति
शेषः ॥१५॥ नाभिः सार्धांगुलं गंभीरः ॥ अंतः अंते अर्धांगुलविस्तारः स्

अष्टात्रिंशांगुलं कट्याः परिणाह उदाहृतः ॥ स्कंधनत्वं तथा श्रोण्योः
पीनत्वं च समस्तरः ॥१४॥ विस्तारश्च तथा कट्याः सप्रतिष्ठितता
पदेः ॥ कट्याश्चैकांगुलाधिक्यं नाभेरध उदाहृतं ॥१५॥ नाभिः सा
र्धांगुलैश्चैव गंभीरोऽर्धांगुलो ततः ॥ वृत्तः प्रदक्षिणश्चैव वृद्धिश्च सार्धविंशा
दंगुलं ॥१६॥ मध्यं स्तनेपरीणाहः षडंगुलमथोधिकः ॥ एकोनविंशां
गुलं तद्धृदो विस्तारलक्षणं ॥१७॥

नाभवृत्तः प्रदक्षिणः दक्षिणावर्तः सार्धविंशदंगुलं नाभिप्रदेशोउदरपरि
णाह इत्यर्थः ॥१६॥ स्तनप्रदेशो षडंगुलाधिकद्विचत्वारिंशदंगुलपरिणाहः ॥ ॥२५॥
उरोविस्तारलक्षणं एकोनविंशांगुलं ॥१७॥

पादोनांगुलाधिकं च पादोनविंशत्यंगुलमित्यर्थः ॥ कक्षाभ्यां सह उरोविस्तार
लक्षणं सार्धकं पादोनविंशांगुलं ॥ सार्धैकोनविंशांगुलमित्यर्थः ॥ अंसयोः
स्कंधयोर्विस्तृतिः पृथक् पृथक् अष्टांगुलपरिमिता ॥१८॥ कक्षादुपरिस्कं
धयोः समांगुल उच्छ्रायः अष्टात्रिंशांगुलं हस्तयोर्मानं दैर्घ्यं ॥१९॥

पादोनमंगुलं चैव कुक्षाभ्यां सह सार्धकं ॥ अंसयोर्विस्तृतिश्चैव
पृथगष्टांगुलामता ॥१८॥ समांगुलोच्छ्रायः कक्षादुपरिस्कंधयो
र्मतः ॥ अष्टात्रिंशांगुलं चैव हस्तयोर्मानमुच्यते ॥१९॥ अष्टादशां
गुलं बाह्वोः परिणाह उदाहृतः ॥ क्रमाद्धृतं तदंते तु सार्धाष्टांगुलमीरितं ॥२०॥

अष्टांगुलस्तु बाह्वोः परिणाह इत्यर्थः ॥ अधः अधः क्रमाद्धृतं तत्परिणा
हलक्षणं ॥ तदंते बाह्वंते मणिबंधकप्रदेशे ॥ सार्धाष्टांगुलपरिणाहः ॥
॥२०॥

अंगुलिभिः सहितः सांगुलः तलः पाणितलः सार्धेन सांगुलः नवांगुलः तदु
भयं अंगुलद्वयः नवं समं तेषु ॥ तदविस्तृति इति तथैव होया ॥ नवं विस्तृति
॥२५॥ अतल देर्घ्येण अंगुलि दैर्घ्ये चेति त्रितयं पृथक् पृथक् सत्रिपाद नव तु रंगुल
नमितमिति भावः ॥२१॥ मध्यामध्यांगुलिः द्वयोस्तर्जन्यनामिकयोः सका
सांगुलस्ततः सार्धनवांगुलद्वादशदूनः ॥ समं तद्गुणवद्वेयं तथैव
तदविस्तृतिः ॥२१॥ अर्धांगुलोन्नता मध्या द्वयोः सार्धांगुलोन्नता ॥
कनिष्ठिकायास्तस्याः श्रीहिमाधिकः परः ॥२२॥ सार्धत्रयपरी
णाहो मध्यस्येष्टा उदाहृतौ । अन्यौ व्रीहितद्वौ नान्यासार्ध द्वयांगुला ॥२३॥
वादर्धांगुलोन्नता ॥ अस्याः कनिष्ठिकायाः मध्यास्तसदोंगुष्ठः श्रीहिमा आद
धिकः ॥२२॥ मध्यस्येष्टो मध्यमांगुष्ठो सार्धत्रयांगुलपरिणाहो अन्यौ म
ध्यमाद्वयाः पूर्वापरौ सार्धव्रीहिन्यूनपरिणाहो मध्यमापेक्षया अन्या क ॥२३॥
निष्ठा सार्धद्वयांगुलपरिणाहा ॥२३॥

सर्वांगुलयो न्येष्ठं अंगुष्ठं विना पादेनांशं परिणाहा ॥ पादन्यूनांशपरिणा
हद्यर्थः ॥ क्रमेण तर्जन्याः पादोनपरिणाहा मध्यमा ॥ ततः श्चोनामिका ॥
ततः कनिष्ठिकेत्यर्थः ॥ एतदस्य कंठस्य परिणाहो वक्ष्योविस्तारेण सदृशः ॥
पादोनविंशांगुलद्वयमित्यर्थः ॥२४॥
पादोनातपरिणाहाः सर्वान्यस्तांविनाकृताः ॥ वक्षोविस्तारसदृ
शः परिणाहो गलस्य च ॥२४॥ करात् कुक्षि कंठाः कदीर्घ देखा
अमांकिताः ॥ द्वितीयगलोबाहवश्च सना वंगुलयस्तथा ॥२५॥ रका
रक्तनखाश्चैव नेत्रांतोधरपल्लवः ॥ उत्तरोष्ठश्च जिह्वा च पादौ नखांगुलौ ॥२६॥ नखौ
॥ करात् कुक्षि कंठाः दैर्घ्येण रेखात्रयेण कृताः ॥ गलः बाहवश्चसानो अंगुल
याश्च सनाः मनुजाः तेषां ॥२५॥ तलं पाणितलं ; नखाश्च नेत्रांतं च अधरो
ष्ठः उत्तरोष्ठश्च जिह्वा रक्ताः रक्ताइत्यर्थः ॥ नखौ अंगुष्ठनखौ पादौ नखांगुल
दीर्घौ ॥२६॥

मध्यो तर्जनीयमध्यमयोर्नखो अर्धांगु॰ दीर्घौ अन्ये अन्यांगुलिनखा स्व
॥२६॥ अष्टांश क्रमोनकाः अष्टमांशोन क्रमतो न्यूनाः मध्यमनखापेक्षया अनामिक
नखो अष्टांशोन न्यूनः ततः कनिष्ठ नख इति ॥ नासिकायाः अर्धत्वात् आनुकु
कांतं नासिका च ॥ २ टाटिका ॥ ४ गाढं च ॥२७॥

अर्धांगुलो नखांमध्या अन्येष्टांशक्रमोनकाः ॥ नासिकाधारध स्ताच्च
नासिकाश्च द्राटिका ॥२७॥ समामानेन तासाया उच्चत्वेन समा
पने ॥ अर्धांगु॰ अधिकं सर्वं पुनस्तु भविष्यति ॥२८॥ चतुरंगु
लं तथैवास्यं सार्धश्रीघ्रनरस्मृतं ॥ उत्तरं श्रीहिमाअंगुलं द्वय
वाधरो पमं ॥२९॥

सार्धांगु॰ मधुः प्रोक्तं मधुराधर एव च ॥ अस्य पार्श्वद्वयं
प्रोक्तमा कर्णोनु षडंगुलं ॥३०॥ सहांगुलं नासिकायाः पा
र्श्वमाकर्णतः स्मृतं ॥ सपादांगु॰ त्रसपादांगु॰ मुच्चं च ना
सिकापरिकीर्तिता ॥३१॥ अर्धांगु॰ पुटे तस्याः मध्यं च
समुदाहृतं ॥ नासिका श्रीहिविस्ताराच्च एकपीठांगुलित्रयं ॥३२॥

॥२८॥

अंगुलं चैव विस्तीर्णे फणे धं च तदन्यथा ॥ अनुरंगुलौ
भ्रुवौ चैव तथार्धांगुलविस्तृतौ ॥ ३३ ॥ असंहतौ च नि
बिडौ तथा पक्ष्मसकुनी च ॥ कर्णौ च व्यंगुलौ सार्ध
द्व्यंगविस्तारसंयुतौ ॥ ३४ ॥ स्कंदं डिंडं तानदेव विनतं
संप्रकीर्तितं ॥ तथा द्व्यंगुलविस्तारं नताभ्यां सहकथ्यते ॥ ३५ ॥

॥२८॥

कर्णपूरयितौ कर्णौ उत्पलाभ्यां च संयुतौ ॥ नीलाब्ज
सहस्रेण युतं सन्मुखपंकजं ॥ ३६ ॥ जटा ... विरचितं च
तथा सार्धं त्र्यंगुलं ॥ विस्तारो मूर्ध्नि चैतच्च शिरः
छत्राकृति: स्मृतं ॥ ३७ ॥ दीर्घाश्च कुंचिताः श्याम नीलाः
मं केशा हरे [redacted] ताः ॥ कुरलमानेन चैवाधं किरीटं केशबन्धाद्धि ॥ ३८ ॥

कुंडले मकराकारे वक्षस्थैव सकौस्तुभं ।। स श्रीवत्सं
दक्षिणतः पीनं तुंगमुदाहृतं ।।३९।। हारैश्चैव सदितं
उपवीतं तथामलं ।। बाहवश्च सकेयूर कंकणांगदमुद्रिकाः ।।४०।।

मध्यबंधेन कटिबंधेन सहितं ।। मध्यं कटिभागः । नितंबे पीतं अंबरं वसनं च
कांचीगुणश्च । पादयोः करूरैर्नूपुरैश्च ।।४१।। पदोः अंगुलीयानि च । कृतिभिः
कुशलैः विज्ञैः साधु कारयेत् । लोचनद्वयं उन्मीलनयुक्तं । चकाराद्
भूषैः समन्वितं ।।४२।।

समध्यबंधं मध्यं च नितंबे पीतमंबरं । कांचीगुणश्च पदयोः
नूपुरे भाति सुस्वरे ।।४१।। अंगुलीयानि च पदोः कृतिभिः साधु
च कारयेत् ।। लोचनद्वयं कारयेत्सुधीभिः समन्वितं ।।४२।। अनुन्नते
रविरश्मैर्दंतैर्युतं च सुकल्पितं ।। समदृष्टियुतं कार्यं श्लक्ष्णं चैव मनोहरं ।।४३।।

अनुन्नते रविरश्मैर्दंतैर्युक्तं ।। सुकल्पितं च समदृष्टीको चक्षुयस्य तं श्लक्ष्णं ।
स्निग्धं । मनोहरं दृष्टिमात्रेण चित्तग्राहिणं । कृतिभिः कारयेदिति पूर्वेण सं
बंधः ।। निर्दोषशिल्पिः स्त्वाचार्यैः ध्यानार्थमुक्तमिति वेदितव्यं ।।४३।। ६५ ।।

एवं मूर्तिलक्षणमभिधायेदानीं स्थानप्रतिमादि लक्षणमनुक्रमेणोपक्रमते ॥
॥२९॥ प्रतिमार्थमित्यादिना । प्रतिमानिर्माणकर्तुमिच्छु: पंचध्वनिनादै: पुण्ये
हनि शुचिस्थलं गत्वा शिलां परीक्षयेद् छिद्रहीनै: ॥४४॥ ध्वनिभेदेन ध्व

प्रतिमार्थं अजस्रं पंचध्वनिभिर्मंगलैर्युत: । गत्वा शुचिस्थलं तत्र
शिलां चैव परीक्षयेत् ॥४४॥ ध्वनिभेदेन विज्ञाय शिलां गर्भवतीं
त्यजेत् । मूलमंत्रं जपन्विष्णुं ध्यायन्नतिष्ठेदुपोषित: ॥४५॥
नाड्यन्निद्राहस्तहस्तस्य सारेणैव तु कारयेत् । बलिदानं च सं
क्षेपविधानेनैव कथ्यते ॥४६॥

निविरोधगर्भवतीं शिलां त्यजेत् । शिलाग्रहणार्थं उपोषितो मूलमंत्रं
जपन्तिष्ठेत् ॥४५॥ नाड्यैर्वा हस्तमयीं चेत् प्रतिमा प्रतिष्ठापयितव्या तदा ॥२९॥
पञ्चहस्तस्य तालादिहेतुं वर्षार्धांशादे: सारेण निर्मापयेत् बलिदानं चा
अतं संक्षेपादेव कथ्यते ॥४६॥

ननु ग्रंथांतरेषु विस्तारोपि अस्तीति चेन्न ॥ अत्र आह स्मृति: । अस्य संक्षेपवा
ख्यानात् ॥ आदौ हरये उपहारं नैवेद्यं दत्वा तद्भूतेभ्यो बलिं हरेत् ॥४७॥ प्राच्ये
भ्यो विष्णुभूतेभ्यो अयं बलिर्नीमहृति । प्राच्यां आग्नेयेभ्यो विष्णुभूतेभ्यो अ
यं बलिर्नीमह इत्यादिक्रमेणाष्टदिक्षु बलीन् दद्यात् ॥४८॥

अस्य संक्षेपमास्थाय विस्तारो विवर्जित: । दत्वोपहारं हरये
तद्भूतेभ्यो बलिं हरेत् ॥४७॥ प्राच्येभ्यो विष्णुभूतेभ्यो इत्यादि
निर्दिशन् । आग्नेयाद्विष्णुभूतेभ्यो नेकपो यथाहरे: ॥४८॥
अनुज्ञां प्रार्थ्य देवस्य शिलां नाप्रतिमाकृते । प्रतिमां पिण्डिकां पीठं
त्रिभागेन त्रिजातिभि: ॥४९॥

तेभ्य: आज्ञामादाय लोकपालेभ्यश्च हरेश्च आज्ञां गृहीत्वा शिलां प्रति
मानिर्माणं उपधरेत् ॥ त्रिजातिभि: पुंस्त्रीनपुंसकभेदेन त्रिविधाभि:
शिलाभि: प्रतिमां पिण्डिकां प्रतिमाधारभूतां पीठं च कारयेदिति शेष: ॥४९॥

स्व॰ ना नमस्त्वं पुंसि॰ ना ॥ नः स्मरस्व रात्री वानि॰ ना ॥ नमस्त्वरात्री वेतिनो ना
॥३०॥ नालोक्य लात् ॥ प्रतिमार्थं पुंसि॰ ना प्राप्ता ॥५०॥ ज्योतिश्शास्त्रोहितवेदमंगल
घोषेण पंचगव्येश्च प्रतिमां हरेत् ॥ निर्मितां प्रतिमां स्थापनार्थेन येदि
त्यर्थः ॥ देवालयनिर्माणमाह ॥ प्रागुदक्प्रवणं इति प्राक् प्रवणे प्रांते ॥५१॥

स्वदस्तु प्रतीरे देवतुं क्वानाता नातिभिः वि॰ ना ॥ पुंसि॰ ना प्रतिमार्थं तु
स्त्रीलि॰ लपीठ हृदये ॥५०॥ वेदमंगलघोषेण वाद्येश्च प्रतिमां हरेत् ॥
प्रागुदक्प्रवणे देशे कुर्याद्देवालयं सुधीः ॥५१॥ समानं तु दक्षिणतः
पश्चाद्दिशि च ॥ निम्नोग्रामपुरयोर्विनाशे स्वतिरोनीतथा ॥५२॥
देवालयो दिशामेकां तु विनोदकादिवर्जिते ॥ ना॰ ना॰ नामपत्यनम्ये वारि ॥ नाद्रसादिवर्जिते ॥
किंभूतं ॥ दक्षिणतः पश्चाच्च समावृतं ॥ अंत पूर्वद्वारं उत्तरद्वारं वाकारयेदित्यर्थः ॥ ॥५२॥
निर्विघ्नेपर्वत स्थोपरि ग्रामपुरयोर्मध्ये वा स्थोपवित्र स्थले ॥५३॥ एकाग्रे स्थानी ॥३०॥
दिशां विनानगरग्रामयोरेवाल्यां न कारयेदित्यर्थः ॥ उदकानि वर्जिते पत्तनातु
मोक्षादिजलं नेत्रीभूतादित्वादिजन ॥ नामपत्यवारि ॥ नाद्रसादि निवर्जिते देशे ॥५३॥

स्वधानादाय पवित्रदेशे द्वि दूरे ॥ किष्कु द्वादशानां तेन्य नंदेवालयं कुर्यात् ॥ किष्कु
हस्तेति विश्वस्थो च नाम्नं किष्कुर्चतुः शतमितिमतो कारः ॥५४॥ द्विगुणं चतुर्गुणं
शतहस्तं चतुर्गुणं अष्टौ च शारिंशाधुस्तपरिमितं ॥ शतं किष्कु प्रमाणकं ॥
शतहस्तपरिमितं वा कारयेत् ॥ साधं पुमानतः साधं पुरुषप्रमाणात अधः अ
धस्तात् भवो खनं च स्वा ॥५५॥

स्वस्थानादिव्यदेवालयं विदूरे स्वमनाहरे ॥ किष्कुद्वादशनोन्नतं कुर्याद्देवा
लयमस्य तं ॥५४॥ द्विगुणं चतुर्गुणं वापि शतं किष्कुप्रमाणकं ॥ कृत्वा भू
शोधनं सम्यक् साधं पुमानतस्त्वधः ॥५५॥ केशांगाराखिवर्जं कीकंटो
शाखमादि विवर्जिते ॥ हरितं वापि संपूर्ण वालिंद हालं च पूरयेत् ॥५६॥

देवागारस्य संभवस्तत्र येन पूरनेन हरितं संपूर्ण न दूतेष्वो वालिंच दद्यात् ॥
॥५६॥

देवालयप्रमाणं द्रव्याण्याह ॥ महादारुरौद्रैरिति ॥ महानिंबपादादारुभिः दारुभिः रौ
॥३१॥ द्रैः शिलाभिः लोहैः ताम्रादिभिर्वा दृढं अनेकं देवालयं कुर्यात् ॥ अंगुलिल
क्षणमाह ॥ दीर्घैरिति ॥ दीर्घस्थिताः तिस्रः क्रमाः व्रीहयः तिर्यक्स्थिताः अ
ष्टयवोदराः ॥५७॥ अंगुलाः अंगुष्ठमध्यरेखाभाः लक्षणात् प्रमाणात् समा
नाः ॥ प्रतिमालक्षणे ॥ नवांगुलं कनिष्ठमुखादिमानाद्रौ तद्दीर्घस्य क्रमात् त्रिर्न ॥

महादारुरौद्रैर्हैर्वा कुर्याद्देवालयं दृढं ॥ दीर्घस्थक्रमात्तिस्रस्तिर्यग
ष्टयवोदराः ॥५७॥ अंगुला मध्यरेखाभाः समा लक्षणतः स्मृताः ॥
अंगुलात्प्रमुखरेखात् प्रतिमादिषु लक्षणं ॥५८॥ प्रतिमार्धमर्धकं द्वारं
मूर्धमूर्धं तदितरैतैः ॥ प्रतिमार्धप्रमाणेन पीठस्योच्छ्रितिमिष्यते ॥५९॥

यवोदरांगुलिलक्षणः किंतर्हि ॥ हस्तमध्योच्छ्रिते द्विभिन्नानां प्रतिमानां अंगुलिं
परिकल्प्य तन्मानं न्यारयेत् ॥ दशाह ॥ अंगुलयेति ॥ अन्यार्धेनाप्र
तिमादिषु ॥ अस्य समग्रं व्याहृतं परलोके ॥ हस्तादि प्रतिमां सुजिमध्यदे ॥३१॥
वा प्रतिमादिषु प्रतिमा पंगेषु लक्षणं तावत् प्रादेशमात्रा हस्ता ततोधिक
पुरुषमानांता उक्ता ॥५८॥ ॥५९॥

प्रतिमार्धमर्धकं द्वारं ॥ उक्तप्रतिमाविषयमेतत् ॥ उर्ध्वं प्रतिमार्धमर्धकं ॥ तदर्धेन
विस्तृतिः विस्तारः कर्तव्यः प्रतिमामर्धप्रमाणेन पीठस्यासनस्योच्छ्रितं ॥६०॥
पिंडिकायाः प्रतिमापादाधारस्य तावाः उन्नतिश्चतुरंगुला अंगुलावत्तेर्धमर्धः ॥
गृहस्य मन्दिरस्य प्रांतात् भित्तेरुपरि प्रतिमाप्रमाणेनोच्छ्रितं ॥६१॥ चतुःपर्यंक

हस्तमध्योच्छ्रिते देवतन्मानं तमसानदाः ॥ प्रादेशा हस्तपुरुषमानं सा
मान्यलक्षणं ॥६०॥ उन्नतिः पिंडिकायाश्च चतुरंगुलमानतः ॥ अंगु
लं अंगुलं नाभिर्गृहांतः प्रतिमासनं ॥६१॥ उर्ध्वं पर्यंकमानमसा उन्नतं
मध्यतः कृतं ॥ तावत्पुरोवं वहिस्त्रैवमध्ये कृतिस्तरं गेनेन ॥६२॥

पादांगश्च क्रमेणोच्छ्रितं ॥ बहिर्दलिनाम देवोच्छ्रितं ॥ मध्ये कृतिस्तरं मंदिरं अनेक
विस्तरलेनुनायं नियमस्तुति ॥६२॥ एककृतिस्तरमंदिरस्य गृहांत उर्ध्वलोकि
कमाह ॥ अर्धोर्ध्वमिति ॥ प्रतिमार्धोर्ध्वं बहिः अर्धकान्मंदिरांतभागे प्रति
मोन्नतं ॥ ततो द्विगुणमानं भास्वार्धं प्रतिमोन्नतं ॥६३॥
॥अर्धोर्ध्वमथवापि स्यादर्धकात्प्रतिमोन्नतं ॥ ततो द्विगुणमानं वा सार्धं प्रतिमनेववा ॥६३॥ ५०.५

॥६४॥ चतुर्भुजं चप्राकारं वा। हस्तिपृष्ठाकारं मंदिरं कारयेदिति शेषः॥ विमा
॥३२॥ नपरिमाणमाह। चतुरस्रमिति। चतुष्कोणमष्टकोणं वा विमानं॥६५॥
प्रतिमायाः परिमाणात् द्वादशगुणपरिमाणं त्रिगुणपरिमाणं वा॥ अनेक
शिखरपक्षे प्रत्येकं मुख्यं शिखरं किरीटाकृति चतुर्द्वारं वेत्॥६६॥

शिखरांतं तदनु प्रतिमामानतः कुर्य्यात्॥ त्रिपादं तदर्धं वा तत्तुर्योर्ध्व
मथापि वा॥६४॥ चतुर्भुजं प्रशस्तं हस्तिपृष्ठसमं तथा। चतुरस्रं वा
ष्टकोणं विमानं परिकीर्तितं॥६५॥ प्रतिमाद्वादशगुणं त्रिगुणमथा
पि वा। चतुर्द्वारं शिखरं तत्र किरीटाकृतिमुद्भवेत्॥६६॥ सर्वत्रापि सम
मेतं वा पृथक् सभमथापि वा। द्विसभं त्रिसभं वापि सगोपुरमथापि वा॥६७॥

सभयेति। यत्र जनाः स्थिताः संतः देवमालोकयंते सा सभा तया मंदिरसं
त्रयासमेतं। पृथक् सभं मंदिरासंलग्नसभं वा द्विसभं त्रिसभं॥ गोपु ॥३२॥
रेण बहिर्द्वारेणोपेतं॥६७॥

प्राकारवलयुक्तं॥ वलः वर्तुलः यः प्राकारः तेन युक्तं। छांदसो वलवलयस्य पर
निपातः॥ यद्वा प्राकारस्य वलयत्वं वा॥ प्राकारं निरूपयति। समवृत्तमिति। सम
वृत्तं वर्तुलं किष्कुर्हस्तद्वयं तत्परिमितं॥ चतुरस्रं। चतुष्कोणं॥६८॥

प्राकारवृत्तयुक्तं वा समप्राकारमेव वा। समवृत्तं किष्कुमात्रं बहिर्वा
चतुरस्रकं॥६८॥ ततः परं किष्कुमात्रं सभायाश्च तदंतरं। ततस्त्रि
वत्तृतीयाद्याः सार्धमेव समुदाहृतं॥६९॥ किष्कुत्रयं च शाकादेः
स्थानं ततः स्मृतं। तेन समं उपं कुर्यात् प्रतिमायाः कनरक्षणं॥७०॥

सभासंबंधिविशेषमाह। ततइति। ततः मंदिरात्परं किष्कुमात्रं॥ सभायाः
अंतरं द्वितीयादिसभानां तु सार्धकिष्कुमात्रं अंतरमुदाहृतं॥६९॥ ततः
प्राकारस्य वृत्तात्॥ किष्कुत्रयं दाकादीनां स्थानं॥ तस्य मंदिरस्य वहितो
वा प्रतिष्ठार्थं मंडपं देवतार्चनमाह। ततः स्थिति। कनकरक्षणं तोषणं॥७०॥

वास्तुदेवान्न्यकुं चतुःषष्ठिपदं वास्तुमंडपमाह ॥ कुर्वीति ॥ अष्टधा स्यात्
॥३३॥ ष्टौ चतुष्षष्टिकोष्ठानि ॥७१॥७२॥ अन्यान्याः ॥ वन्हिर्निर्ऋतिवायवी
शानाः कोणेषु पूज्याः ॥ रोषांतिग इत्याख्यानं ॥ सप्तपर्णमयमिति ॥ सप्त
पर्णः वृक्षविशेषः तन्मयं मंडपं कारयेत् ॥७३॥७४॥७५॥७६॥
पूजयेद्वास्तुपुरुषस्योपरिस्थितांस्तु सर्वदा ॥ देवानादिकान्वा
कर्णसहस्रहरेः सुतः ॥७१॥ पातितोदैवतैर्भूमौ चतुरस्राकृति
स्थितिः ॥ कुर्यात् कोष्ठकोष्ठानि मध्ये ब्रह्मा तु पूजये ॥७२॥ पूर्वो
द्युमेद्युये राक्षो यमो वरुण एव च ॥ सोमश्च पूज्यः कोणेषु वन्ह्याद्याः
कोणदेवताः ॥७३॥ पुनरप्येवं पूजयेत् धातारं सविधातृकं ॥
स्कंदं च पूजयेत् कोणेषु पंचैव विनायकं ॥७४॥ धातारं कुबेरं चवन्हिः
प्रभे कुंदिक्षु पूजयेत् ॥ हरिं हरं गभस्तिं च गणाहनुमं [illegible] हनुमं गुहं ॥ ॥३३५॥
भानु ॥७५॥ मंगलं चैव पूर्वस्यां दिशि पूजयेत् ॥ द्वारणानि द्वारं हनुमद्वीतं
वीतनं हारं ॥७६॥

॥७७॥७८॥७९॥८०॥ सहाजिरं अंगणं तत्राहितं अन्यं च अन्य दृषि ॥
पंच हस्तमितं मंडपार्थं मंडपं कारयेत् ॥८१॥ तत्रो द्वितीयमंडपे ॥ द्वादश
स्तंभं तथैव रं चैव दक्षिणस्यां प्रपूजयेत् ॥ पुष्करं शरणं द्वारिकं विश
लं क्षोभणं क्षरं ॥७७॥ आर्यं गंभीरं चैव पश्चिमस्यां प्रपूजयेत् ॥
धारं विधारं प्रवरं संचारं वारणं वरं ॥७८॥ हस्तपातिं कुंभं चैव
उत्तरस्यां प्रपूजयेत् ॥ एवमेव निर्माणस्य कृते ऽप्यागपि पूजयेत् ॥७९॥
सप्तपर्णमयं साधु कारयेन्मंडपं ततः ॥ सप्तहस्तं द्विपद हस्तमथवा
द्विगुणं ततः ॥८०॥ चतुर्गुणं वा सम्यक् च चतुरस्रं सहाजिरं ॥ अन्यं च
मंडपं दीर्घं पंचहस्तं च कारयेत् ॥८१॥ त्रिचतुः कोष्ठकं तत्र मध्ये
प्रगायतं शुभं ॥ कारयेन्मंडपं साधु हस्तमात्रं सुविस्तृतं ॥८२॥ तत्र
द्वादशपाणि स्थापयेत् पालिकादिकं ॥ पालिका स्तु चतुर्विंशासंगु
लौ धृयनिस्तृता ॥८३॥ ॥ कोष्ठकं मंडलं निर्मयेत् ॥ हस्त
मात्रं सुविस्तृतं ॥८२॥ तत्र पालिकानि द्वादशपाणि स्थापयेत् कोष्ठेषु ॥

पालिकालक्षणमाह ॥ पालिकाद्वितीति ॥ पालिकास्तु चतुर्विंशांगुलमुच्छ्रि
ता: सिक्तामुखसमभागाभ्यां कुरणात्रविशेषा: ॥ पालिकानाम समभागाभ्यां कु
॥३४॥ रणात्रमिति केचित् ॥ एवमष्टादशांगुलोच्छ्राया: पंचमुखा: कुंभा: द्वादशांगुलोच्छ्राया: ॥

अष्टादशांगुलाश्चैव तथा पंचमुखा इति ॥ द्वादशां
गुलकाश्चैव शरावा पश्चिमामुखा: ॥८४॥ अत्र विष्णु
चतुर्मूर्तिं पूजयेत्कलितश्रिया: ॥ समभागान्यानि तेष्वेव
कृरयेत् कुशार्थित: ॥८५॥

शरावाश्चवर्तिका: तत्र चतस्र: पालिका: चतस्र: पंचमुखा: चतस्र:
शरावा: द्वादश कोष्ठेषु स्थापनीया: ॥८४॥ तत्र मंडले ॥ चतुर्मूर्तिं ॥
वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नअनिरुद्ध रूपं त्रितत्त्वोवारत्रयं द्वादशस्वपि ॥३५॥
कोष्ठेषु पूजयेदित्यर्थ: ॥८५॥

ब्रह्महंवालिं दद्यात् ॥ ब्रह्मरुद्रदेवपितृगंधर्वयक्षेभ्य: सहतत्त्वोविबलीर्दद्या रू
त् ॥ अतान् विष्णुभक्तान् द्वितीया चतुर्थ्यर्थे भक्तेभ्यश्चेत्यर्थ: ॥८६॥ बालिक्र
माण्याह ॥ पायसेनैवेति ॥ पायसेन विष्णवे पभाक्षतेन ब्रह्मशंकराभ्यां बलि
तेभ्य: अपूपेन पितृभ्य: पुष्पान्नेर्गंधर्वेभ्य: अन्नलाजादस्तर्यक्षेभ्य: ॥८७॥

तत्र निक्षेपबलिं दद्याद्विष्णवे दशरात्रकं ॥ ब्रह्मशंकरयोर्बलिं
पितृगंधर्वयक्षकै: ॥८६॥ भूतेभ्य पायसेनैव तथा पभाक्षतेन च ॥
अपूपेन पुष्पान्नेरन्नलाजादधीरपि ॥८७॥ तत्कुंभिश्च क्रमेणैव
देवता: पायसेन वा ॥ तद्देवप्रतिमापार्श्वकारयेदधिवासनं ॥८८॥
पंचगव्येन सपुरात्रं क्षिप्त्वा पुरुषसूक्तत: ॥ वेदांश्च चतुर: सम्यक्
पारयेत्पुर्द्धिजोत्तमा: ॥८९॥ ॥ तत्कुंभि: भूतेभ्य इति क्रमेणाव

लीन्दद्यात् ॥ अथवा ब्रह्मरुद्रदेवेभ्य: पायसेनाविभादिभ्य: उक्तद्रव्यै:
तद्देवयालिकेवादितेपालिकादिस्थापनं तद्देवप्रतिमाया: अधिवासनं कुर्यात् ॥८८॥
पंचगव्येषु सहस्रं पुरुषसूक्तेन सपुरात्रं स्थापयेत् ॥ वेदेषु चतुर्दिक्षु
द्विजोत्तमा: ऋग्वेदादिवेदान् पारयेयु: पठेयु: ॥८९॥

द्वौ द्वौ अपकोत्रनिद्वारं मंडपस्य एकैकं कुंडेषु ॥ एवमष्टौ जपकाः षोडश
॥३५॥ ऋत्विजः आचार्यः पंचविंशतिर्द्विजोत्तमाः यथाशक्त्यं वा नं ते योग्याः कार्यंते ॥
तावंतः यथाविनिंता ॥ यथाशक्तिर्वा ब्राह्मणाः विष्णुभक्ताः दयान्विताः दक्षा
अवरपक्षे येषां ते ॥ अलंकृतेषु दक्षा भक्तेषु ॥ १०॥

प्राच्यादिद्वारगौ द्वौ द्वौ एकैकं तु दक्षावराः ॥ यथाशक्त्यं
यथावित्तमथवा विष्णुतत्पराः ॥ १०॥ अथो दश वा कुं
डानि परितः कारयेद्बुधः ॥ उक्तलक्षणयुक्तानि प्रधा
नं चाग्निकोणके ॥ ११॥

अत्र अथो दश कुंडानि कारयेत् ॥ उक्तमेखला योन्यादि लक्षणोपेतानि
प्रादिदिक्षु चत्वारि च चत्वारि ॥ प्रधानकुंडं आग्नेयकोणे कारयेत् ॥ ११॥ ॥३५॥

कोणगात्प्रधानकुंडात् ॥ प्राच्यकुंडानां याम्यकुंडानां हस्तमात्रमंतरं यथाभव
ति तथा कारयेदिति ॥ तेषु कुंडेषु प्रत्येकं लक्षं लक्षं अयुतं अयुतं वा आज्या
हुतीः कारयेत् ॥ प्रधानकुंडे तु लक्षं अर्धं तदर्धं पंचविंशति सहस्राणि मूल
मंत्रेण आज्याहुतीः कारयेत् ॥ १२॥ १३॥

साधयन् कोणगाद्धस्तमात्रमंतरतः सुधीः ॥ आज्याहुतिं तेषु
कुर्यात्प्रत्येकं लक्षसंख्यकं ॥ १२॥ प्रत्येकमयुतं वापि प्रधाने लक्ष
संख्यकं ॥ अर्धं तदर्धमथवा मूलमंत्रेण मंत्रवित् ॥ १३॥ पंचविंश
तिसहस्रार्थं प्रधाने जुहुयात्पुनः ॥ प्रत्येकं तु सहस्रं वा प्रत्येकं शत
मेव वा ॥ १४॥

पंचविंशतिसहस्राणि मानि देन तार्थे प्रधाने प्रधानकुंडे प्रत्येकं सह
स्रं शतं वा जुहुयात् ॥ १४॥

शतं पुरुषसूक्तेन जुहुयात् ॥ गायत्र्या सहस्रं जुहुयात् ॥ पंचगव्यतः अधि
॥३६॥ वासनात्पूर्वं अधिवासं कृत्वा होमादि कुर्यादिति शेषः ॥९५॥ मंडपे चक्राब्जं
भद्रकं सर्वतोभद्रं वा मंडलं लिखेत् ॥ चक्राब्जलक्षणमाह ॥ पद्ममिति ॥
परितः) पद्ममध्ये वृत्तत्रयं चक्रं तदराः वीथिकाः शोभोपशोभाश्च बहिः चतु

रस्रं पुरुषसूक्तेन गायत्र्या च सहस्रकं ॥ कृत्वा तदधिवासं च
पूर्वं वा पंचगव्यतः ॥९५॥ चक्राब्जं भद्रकं वापि मंडपे मंडलं
लिखेत् ॥ पद्मं वृत्तत्रयं चक्रं तदराश्चैव वीथिका रथ ॥९६॥ शोभो
पशोभे कोष्ठे च चक्राब्जस्य च लक्षणं ॥ चतुरस्रं विना चक्रं
विशेषो भद्रके मतः ॥९७॥

रस्रं भद्रकलक्षणं तत्र चक्रं विना शोभोपशोभादिकं चतुरस्रं प्राप्यमिति केचित्
चतुरस्रं विना चक्रमिति भद्रके अयं विशेषः चक्रं विना चतुरस्रं भ ॥३६॥
द्रकं तद्रूप[illegible]मिति संगिरंते ॥९६॥९७॥

कलशेषु संख्यानियममाह ॥ सहस्रमिति ॥ अर्घ्यं पंचशतानि पादं सार्धशत
द्वयं वित्ताभावे शतं वा तदर्धं वा पादं वा कलशाः कार्याः ॥९८॥ क्षीरवृक्षाणां
उदुंबरादीनां क्वाथेन तथा पंचामृतैः पृथक् पृथक् पंचगव्येन एकीकृत

सहस्रमर्धपादं वा कलशांस्तत्र पूरयेत् ॥ शतं तदर्धपादं वा
वित्ताभावे निगद्यते ॥९८॥ क्वाथेन क्षीरवृक्षाणां तथा पंचामृतैरपि ॥
पंचगव्येन शुद्धेन जलेन च पृथक् पृथक् ॥९९॥ पूरयेत्कलशांस्तेषां
शुद्धोदेनैव पूरयेत् ॥ आग्नेय्यां चतुर्दिक्षु गंधोदानां चतुष्टयं ॥१००॥

पंचगव्यैः शुद्धजलेन च कलशान् पूरयेत् ॥ मध्यं मध्यकलशं प्राग्न्यस्य
कलशस्य चतुर्दिक्षु गंधोदककलशानां चतुष्टयं स्थापयेदि
त्यर्थः ॥९९॥१००॥

चतुर्दलेऽष्टदले पद्मे चतुष्पथे सार्वकलशस्य चतुर्दिक्षु विदिक्षु स्थितान् दशकाथ
॥२७॥ रसोदककलशान् स्थापयेत् ॥१०१॥ गंधाम्बु उशीरं कुंकुमाख्यं च कर्पूरमान
सोगरुः ॥ ह्रीबेरं च मुरं चेति गंधानष्टौ प्रचक्षते ॥ पंचगव्यं पंचगव्यम्
कुशां रसभांतरे रसभोदक सार्वकलशं मध्ये निधापयेत् ॥ किंवदन्ता ॥

चतुर्दलेऽष्टदले पद्मे चतुष्कोणे संस्थिते ॥ पूर्वादिक्रमयोगेन
दशकाथरसभोदकान् ॥१०१॥ गंधाम्बुस्थापयेत्तं च गव्यं तु
भांतरे न्यसेत् ॥ पृथक्कृत्य चतुर्दिक्षु पद्मं रत्नं कृत्वा अष्टकलशः ॥१०२॥
पंचाशातं तु गंधोदं सार्वं मध्ये निधापयेत् ॥ आत्मस्य पुरतः
स्नेहं सार्वं संस्थापयेत् बृहत् ॥१०३॥

पृथक् कृत्वा स्वकं रजनार्णं चतुर्दिक्षु पद्मं कृत्वा ॥१०४॥ पंचकलशं कलशस्थापना
य ॥ पंचरात्रे ॥ कलशानां पंचाशात् सहस्रं गंधोदककलशं सर्वत्र समं कलशयो ॥२७४
मध्ये निधापयेत् ॥ आत्मस्य कलशस्य पुरतः पूर्वभागे बृहत् बृहतं
सार्वकलशं संस्थापयेत् ॥१०३॥

तस्य परितः अष्टदिक्षु पद्मानि निर्मितानि तेषु कलशान् स्थापयेत् ॥ अनेनैव
क्रमेण सर्वे कलशास्तन्द्रव्यपूर्णाः आत्मसमदेशे परितः स्थापनीयाः अंकुर
पात्राणि परितः कलशस्थाने ताहिः निन्यसेत् ॥१०४॥१०५॥ निम्नोक्तान्
दर्शनाह ॥ कौसोदकमिति ॥ कुशोदकपूर्णं ॥ कार्पूरं कर्पूरोदकपूर्णं कौंकुमं ॥
कौंकुमोदकयुक्तं चंदनं चंदनजलपूर्णं ॥ तुहिनोदं ॥ शीतजलयुक्तं ॥ हैमेरं ॥ ह्रीबेरो

अष्टदिक्षु पद्मेषु पंचकं पंचकं न्यसेत् ॥ अनेनक्रमयोगेन कलशा अखिला
अपि ॥१०४॥ अत्रद्रव्यमयास्तस्माप्यास्तत्र न बाहुतः ॥ तदैवांकुरपात्राणि
परितस्तत्र निन्यसेत् ॥१०५॥ कौशोदकं च कार्पूरं कौंकुमं चंदनं तथा ॥ तुहि
नोदं तु हैमेरं मोषीरं कौष्ठसार्षपं ॥१०६॥ नदीसंगमजं चैव तटाकं कौप्य
मेव च ॥ निर्झरोदमिति प्रोक्तानि तोयकलशाः इमे ॥१०७॥

सर्षपजलपूर्णं ॥ औशीरं उशीरोदकपूरितं ॥ कौष्ठं ॥ कुष्ठोषधजलपूर्णं ॥ सार्षपं ॥
सर्षपोदकपूरितं ॥ नदीसंगमजं ॥ नदीसंगमोदकपूरितं ॥ तटाकं तटाकोदकपूर्णं ॥ कौप्यं ॥
कूपोदकपूर्णं ॥ निर्झरोदं ॥ निर्झरजलपूर्णं ॥१०६॥१०७॥

चतुर्विंशति केशवाद्या: वर्णमूर्ती: अनाद्या: फलरोद्धान हेतु ॥१०८॥ कुंभानी
॥१३८॥ तानले अभिकच चला: एवमूर्ती: क्रमव्युत्क्रमात्सदा आवाहयेत् ॥१०९॥ पंचघो
षे: वेदघोषै: वेदघोषैश्च ॥११०॥ अथ प्रतिमानामानीयमंडलं बिम्बकल प्रतिमोपरि

कुंभोदकं मम चैतन्महातीर्थसमुद्भवं ॥ चतुर्विंशतिमूर्तीनां वर्ण
मूर्तीस्तथापरा: ॥१०८॥ आवाहयेच्च तन्नेतु क्रमव्युत्क्रमतस्तत: ॥
वर्णमूर्ती: पुनस्त्वै वहि चतुर्वारमेव च ॥१०९॥ अवहन्त [illegible] दिते
जपेन्मंत्रांश्च शान्तिकै: ॥ ततस्तु पंचघोषैश्च वेदघोषैस्तथा रदानु ॥
॥११०॥ आनीय प्रतिमां स्नानं कारयेत् प्रणवेन तु ॥ मंत्रै: पुरुषसूक्तादि:
बिम्बतस्य रक्षात था ॥१११॥ पुनस्त्वा [illegible] प्रणवेनैव
शान्तिकै: ॥ स्नापयेत्वागं [illegible] गंधपुष्पादिभि: पुन: ॥११२॥

स्थापितां प्रणवादिमंत्रै: स्नापयेत् ॥ तत: गंधोदकै: स्नापयित्वा अलंकृत्य ॥
प्रणवेन स्थापयेत् ॥ अष्टाक्षरं तत्र मूर्ते: प्रतिष्ठापयेत् [illegible] दिमूर्तै: ॥१३८॥
मनुमंत्र अष्टोत्तरशतं जपेत् ॥१११॥ ॥११२॥

॥११३॥
तत: प्रतिमां तस्यां तेजोमयीं प्रतिमां ध्यायेत् ॥११४॥ तस्या: तेजोमय्या: मध्ये चिदा
नंदरसं सर्वगुणसंपूर्णं हरिं ध्यायेत् ॥ प्रतिमध्ये स्थित तस्य केशवस्य परित: तत्त्व मा
देवता: ध्यायेत् ॥११५॥

अतं [illegible] स्थापयेत्तु प्रतिमां प्रणवेन तु ॥ जपेदष्टाक्षरं मंत्रं तत मूर्ति
मनुं तथा ॥११३॥ अष्टोत्तरशतं मंत्रं ध्यायेत्तेजोमयीं पुन: ॥ प्रतिमां
प्रतिमां तस्यां तन्मध्ये च परं पुन: ॥११४॥ चिदानंदरसं सर्वगुण
संपूर्णमुत्तमं ॥ पंचविंशति तत्त्वानां देवतास्तदनंतरं ॥११५॥
स्थापयेत्प्रतिमां मध्ये परित: केशवस्य तु ॥ अथ आवाहयेत्सूक्तं च
धर्मसूक्तं च वैष्णवं ॥११६॥ सूक्तं च विष्णुकर्मीयं पौरुषं सूक्तमे
व च ॥ जप्त्वा चैव निजं मंत्रं पुनरष्टाक्षरं सुधी: ॥११७॥

तथा [illegible] माह ॥ अथेति ॥ आवाहयेत्समित्यादि सूक्तं ॥ धर्मसमं तादित्यादि धर्मसूक्तं ॥
वैष्णवं अतो देवा इत्यादि विष्णुसूक्तं ॥११६॥ [illegible] विष्णुकर्मी [illegible] दिभि
च कर्मसूक्तं ॥ पौरुषं पुरुषसूक्तं ॥ निजं मंत्रं प्रतिष्ठाप्य [illegible] दिमंत्रं ॥ अष्टाक्षरं
प्रणवं च विष्णुं च ध्यायेत् ॥ जपेत् ॥११७॥

ततः कलशैः बाहुक्रमेण पश्चात्पुनरपयेतं तत्कमंत्रैः स्नापयेत् ॥११८॥११९॥
॥३५॥ पश्चात्पंचकलशेन पंचगव्यकलशेन च अभिषिंचेत् ॥ शुद्धोदेनाभिषिंच्य च
नस्नानंकाशादिभिः तथावविधानतः संपूज्य द्वारगोकपतिभ्यो बलिं दद्यात् ॥१२०॥

प्रणवं च जपेद्वूव्यं ध्यायेन्नुत्तमरूपिणं । ततः कलशैः बाहिः क्रमे
णैव जनार्दनं ॥११८॥ स्नापयेद् तन्मंत्रैस्तत्क्रमं प्रणवेन तु । अथ
पंचगव्येन निवेदितं तथा पुनः पयस्तु कृतः ॥११९॥ आवाहनं संस्थापनं च पंच
गव्येन मंत्रवित् । पुनर्यपुनरपयेतं च शोक्रमेज्जपेत ॥१२०॥ जला
पुनर्न्तत्मंत्रान्पूजयेच्चविधानतः । द्वारगोकपतिभ्यश्च बालिं दद्यात्
क्रमं ॥१२१॥ वस्त्रंरतहिरण्याद्यैः रत्नमाभिभूषितः । गुरवेदापि
णां दद्यात्कोटिं गदांसहस्रकं ॥१२२॥

तदर्थं गुरुदक्षिणार्थं ॥ वहुलिंगां वहुलिंगाः तदर्थं वहुलिंगदक्षिणार्थं
पारायणार्थं कृतां जापकेभ्यः ॥१२१॥१२२॥ ॥३६॥

पुरस्तात् प्रतिष्ठातः पुरस्तात् प्रतिष्ठानंतरं ततो गीतनृत्यावृत्तवेनादितं कृत्वा
नयेत् ॥ ततो नदीसंगमादि प्रशस्ततीर्थे देवस्यावभृतं मार्गांतैः महाभिषेकं पुर्वो
क्तमंत्रैः कुर्यात् ॥१२३॥१२४॥१२५॥१२६॥१२७॥१२८॥

शतमर्धं तदर्थं वा निरवोधव्यां तु समापयेत् ॥ तदर्थं वहुलिंगां चैव
तदर्थं पारायणां कृतां ॥१२३॥ आचार्यो आचार्याकेष्वो दद्याद्दनं स
मस्तशः । पुरस्तात् रतनश्चैव तत्पुरस्तात् निरंतरं ॥१२४॥ जुनर्णं च
स्वस्तिनाद्यैः रागतालपतानतापि ॥ पनयेद्गकितोभवस्या प्रीयतां
भगवानिति ॥१२५॥ गीतनृत्यैश्च वाद्यैश्च पुण्याहोदितिहारस्तकैः ॥
स्तवैर्मंगलघोषैश्च वेदध्वनिनिरुपर्कं ॥१२६॥ नयेत्ततो महा
राजविभूत्यावभृतं सुधीः ॥ कारयेद्देवदेवस्य स्नानं यावेगीतनृ
पकैः ॥१२७॥ महानदीसंगमे तु तीर्थे वानु प्रशस्तके ॥ स्नापये
त्पूर्वमंत्रैश्च पुंसूक्तालेः स्मरन्हरिं ॥१२८॥

॥१२९॥ ज्ञात प्रस्थादनं तं ॥ ततोऽमृतं नैवेद्यं न कुर्यादिमर्घः ॥१३०॥१३१॥
॥४०॥ जीर्ण्णे तपोच्छतो ॥ जीर्णे तपो भारे ॥१३२॥१३३॥ प्रवहनात् संकोचनात् ॥
द्विगुणेन विभवेन ॥१३४॥ अनुलोमेन अनुक्रमेण ॥१३५॥

ततः पूर्वन्न दागमप्रवेशस्य पुरश्चोत्तमं ॥ पूर्ण दत्वा विधानेन दत्वा दानानि
शक्तितः ॥१२९॥ गुरुं च भक्त्या संपूज्य रक्षां कुर्यात् विचक्षणः ॥ ज्ञात प्रस्थ
दनं तं नैवेद्यं प्राशयेत् नरः ॥१३०॥ दिने दिने तथा प्राशं स्पृष्टं सलिलोद
कं ॥ पश्चादपि यथाशक्ति पूजा कार्या हरेः सदा ॥१३१॥ जीर्णे तपोऽ
तो चैव तत्तत्सं भान्ध कृतं तथा ॥ प्रतिलोम्येन जप्येन मतौ संकोचयेद्धरिं ॥
॥१३२॥ उक्तेनैव विधानेन तत्र पूर्वैर्विभवैः स्मृतः ॥ पादमात्रेऽपि हीरं
स्नापयेत् यथोदितं ॥१३३॥ एतेनैव विधानेन कृत्वा देवं तथा पुनः ॥
स्नापयेत्पुंडरीकाक्षं द्विगुणेन प्रवाहनात् ॥१३४॥ विभवेनानुलोमेन
जपेन्मंत्रान्पुनस्तथा ॥ आराधयजगन्नाथं स्नापयन्नयायथोदितं ॥१३५॥ ॥४०॥

॥१३६॥१३७॥ ज्योतिरादीनां मध्ये मंदिरप्रवेशो पतितो वर्णहीनः उदक्या रज
स्वला ॥ आदिशब्देन शवान मद्य शादि नामुपहतो पार्श्व पर्वेणापि स्पर्शो हि ॥
पूजायाः निच्छेदे सहिते ॥१३८॥१३९॥ विष्णुगायत्र्युक्ष्माह ॥ नामेति ॥

यथा पि पूर्वत्र अजन्तवे पुच सर्वशः ॥ कृत्वा तोक्त विधानेन
पूजा वालिरुहितस्तथा ॥१३६॥ उत्सवेषु सदा कार्यो विकल्पनस्योत्स
वादन ॥ यथा स्नानं च कृत्वा संम्यगुक्त विधानतः ॥१३७॥
चोरचंडालपतितश्वोदक्यादि प्रवेशने ॥ शवाद्युपहतौ चैव
पूजा निच्छेदने तथा ॥१३८॥ स्नापनोक्तेन मार्गेण प्रायश्चित
कृतिः स्मृता ॥ दशवर्ण स्व विष्णुगायत्र्या होमः स्यादयुतावरः ॥१३९॥
नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमही तथा ॥ प्रचोदयात्तन्नो विष्णुः
तल्लोगायत्रिनामिका ॥१४०॥ ॥ना॥ वा॥ वि॥ इति विभागः ॥ नारा
यणेननारायणाय विद्महे ॥ तदर्थः विद्महे इति योज्यं ॥ वासुदेवेन वासुदेवायेति वास्य ॥
नेदनुधीमहीति योज्यं ॥ तदनु विष्णुनेति तीयान्वयात् ॥ तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् इति ॥
तथा च नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि ॥ तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥१४०॥

तत्त्वसार सटीक

॥१४१॥गोलकद्वितयमिति॥गोलकानाम्नाप्रतिमाविष्णोर्विष्णुप्रतिमाप्रति
॥४१॥ ष्ठायां॥गोलकद्वितयं प्रतिमाद्वयं प्रतिष्ठाप्य एका तन्मध्ये तेजोमयांद्वितीया
इतिगोलकद्वितीयं॥तृतीयः स्वयं विष्णुः अन्यदेवप्रतिष्ठाकृतत्रितयं॥अन्य

दुर्गादिनवकं दश सूर्यविनायकप्रमुखानपि॥स्थापयेत्क्रमार्गेण
तत्तन्मंत्रैः समन्ततः॥१४१॥गोलकद्वितयं विष्णो तृतीयं चापि
कीर्तितं॥अन्यदेवप्रतिष्ठाकृतदेवत्रितयं परं॥१४२॥विष्णु
स्थापितविहीनानुप्रासाद्यादासु दीसदा॥पूजनं हन्ति देवतानैव
नतः स्वादेहान्तपूर्वः॥१४३॥व्याधिचौरादिभिर्नित्यं आदंत
र्येवोहरिः सदा॥विष्णुभक्तिविहीनस्य गतिः स्यान्न कदा
कचित्॥१४४॥

देवप्रतिमा एका॥द्वितीया तेजोमयी॥न देवप्रतिमा॥तृतीयस्तत्र देवइति॥
गोलकत्रितयं॥चतुर्थः स्वयं स्थितोविष्णुरिति॥१४२॥१४३॥१४४॥ ॥४१॥

व्याप्यादिभिः देवानिभूतः॥

॥१४५॥
पंचविंशतितत्त्वानाम्निकर्षं तद्विभागमाह॥पुरुषोव्यक्तमिति॥१४६॥
स्पर्शाद्याः शब्दस्पर्शगंधाः भूतेताः पंचमहाभूतैः सहिताः कालादिता स्थिता
निहृति एकादशात्तत्त्वानि पृथक्कृतानि तानि च विष्णोः महाप्रपंच्यास्य रूपाणि॥
॥१४७॥१४८॥१४९॥

भक्तस्याव्ययमदेवेषु नस्या जेयोहरिः सदा॥संस्कृतो भगवान्विष्णुः
सर्वमंगलमंगलः॥१४५॥समस्ताभीष्टदायीस्यात्तेन ध्येयो विचक्षणैः
॥१४६॥पुरुषोव्यक्तं च महान हंकारो मनस्तथा॥१४६॥दशेंद्रियाणि
स्पर्शाद्याः भूतेताः पंचविंशतिः॥न तत्त्वाः कालमायैवा नियतिर्मति
देवच॥१४७॥विद्याकला प्र[illegible]तिश्च द्वाभिंशात्तत्वसंग्रहः॥प्रकृतिः
संविप्रतिष्ठाच्च शक्तिरिह पंचानिच॥१४८॥महालक्ष्मीस्य रूपाणि
हृत्कादशानि होनिकुः॥विष्णोरपि च रूपाणि तत्त्वानि वदन्तो[illegible]॥१४९॥
ननु॥

तत्त्वदेवतानां ध्यानमाह ॥ प्रधानेति । प्रधानः सर्वोत्तमः श्रीनारायणः ॥
तदुपमवर्णानि उपमानभावसममवर्णानि अथवा प्रधानं अव्यक्तं तद्गुणानि ॥
॥४२॥ तत्स्थानि गुणात्मतया वा कृष्णारक्तत्वात् ॥ प्रधानं तं हरिं प्रति ॥ कृतांजलिपु
टानि । तद्देवपुरुषादीनां ध्येयतानिष द्वात्रिंशात्तत्त्वानि ॥१५०॥

प्रधानोपमवर्णानि हृद्गतान्यप्यशेषतः । कृतांजलिपुटान्येव
प्रधानं तं हरिं प्रति ॥१५०॥ उर्वीण्येतानि तत्त्वानि ब्रह्मा तु पुरुषः
स्मृतः । महांश्चाव्यक्तनाम्नी तु ब्रह्माणी संप्रकीर्तिता ॥१५१॥
एवं वायुः परिहोमो भारती चैव तत्स्वयं । अहोऽहंकार उद्दिष्टः
स्कंदे होमन उच्यते ॥१५२॥ अहंकारः शेषवीन्द्रावपि विद्धि
रुद्रशिवादितो । दिग्वायुस्तनु तत्त्वस्य वरुणश्चाग्निनावपि ॥१५३॥

तत्त्वदेवता आह । ब्रह्मा तु पुरुषः स्मृत इत्यादिना ॥१५१॥१५२॥१५३॥ ॥४२॥

॥१५४॥१५५॥ जलाभिमानिदेवानाह । श्येप इति । परमात्मने ब्रह्मवायु
भ्यामिसन्धयः । महदभिमानिभ्यामित्यर्थः । जैन परायमहदात्मन इत्यत्र ब्रह्म
वायुभ्यामित्यन्वयः । इति शंकानवकाशः । जलन्यासप्रकारमाह । परमात्म
नोरिति ॥ तदर्थयोः तत्त्वार्थभूतयोः परमात्मनोः चतुर्थी वर्ण्यते । परात्मशब्दयो

र्यन्ति दक्षार्वीं द्रुस्तु मंत्राश्चैव मनुस्तथा । इन्द्रियाख्यास्ता शब्दनामा
र्दाहस्यानि रुद्राहुतः ॥१५४॥ अत्रेतु सन्नतोवायो रुद्रस्यापि प्रकी
र्तिताः । एते तु भगवान्विष्णुः प्रधानतनुदेवनु ॥१५५॥ श्येपः
परात्मनोर्भ्येत तत्त्वनामा तदर्थयोः । अपन्यासेन मोत स्तकस्वाहां
तो होमकर्मणि ॥१५६॥

मध्येन तत्त्वनामवक्तव्यामित्यर्थः । परायपुरुषात्मने ब्रह्मणे नम इत्यादि ॥
एतेषां तत्त्वमंत्राणां हुतादिके होमादौ भिराद्याः कार्याः ॥१५६॥

न्यासस्थानान्याह ॥ अंगुलीष्विति ॥ अंगुलीषु ऊरुबाहुमध्येषु मस्तकान्तेषु ॥ अयं सं
॥४३॥ हारन्यासक्रमः ॥ तथाहि वामपादकनिष्ठिकामारभ्य तदंगुष्ठपर्यंतं पृथिव्यादिपं
चकं न्यसेत् ॥ ॐ पराय पृथिव्यात्मने परायै नमः स्वाहा इति दक्षिणपादकनिष्ठिकामा
रभ्य तदंगुष्ठपर्यंतं गंधादिपंचकं न्यसेत् ॥ ॐ पराय गंधात्मने समानाय नमः स्
वाहा इति वामहस्तकनिष्ठिकामारभ्य अंगुष्ठपर्यंतं प्राणादिपंचकं ॥ ॐ पराय प्राणात्मने
अग्निभ्यां नमः स्वाहा इति ॥ दक्षिणहस्तकनिष्ठिकामारभ्य तदंगुष्ठावधि ॥ उपस्थादि
भागं तं न्यसेत् ॥ पराय उपस्थात्मने मननेन नमः स्वाहा इति ॥ वामदक्षोर्वोः क्रमेण
॥ न्यासांगुलीषूरुबाहुमध्येषु मूर्ध्नसु स्थानः ॥ क्रमेण निवर्ये येन्यासः शब्दादिरं
प्रकीर्तितः ॥१५७॥ मनोऽहंकारौ वामदक्षिणबाह्वोः अध्य
क्रमहती न्यसेत् ॥ पुरुषादिनागपर्यंतं हृदि न्यसेत् ॥ एतावत्पर्यंतेन सृष्टिन्यासः ॥
तद्यथा ॥ रागाद्यादि पुरुषांतं हृदि ॥ अव्यक्तमहदहंकारमनांसि क्रमेण दक्ष
वामबाहूरुषु ॥ दक्षहस्तांगुष्ठमारभ्य कनिष्ठिकापर्यंतं श्रोत्रादिपंचकं न्यसेत् ॥
वामहस्तांगुष्ठादि कनिष्ठिकांतं वागादि उपस्थांतं पंचकं न्यसेत् ॥ दक्षपादांगुष्ठा ॥४३॥
दि कनिष्ठांतं शब्दादिपंचकं ॥ वामपादांगुष्ठतः कनिष्ठांतं आकाशादिपंच

कं न्यसेत् ॥ इति सृष्टिन्यासः ॥ पृथिव्यादिपुरुषांतं स्थितिन्यासः ॥ सृष्टिस्थि
तिसंहाराः स्थिति न्यासो गृहस्थानां ॥ संहारस्थिति सृष्टिसंहारन्यासो यतीनां
नाममायागमांतरतो ज्ञेयं ॥ यथाह ॥ न्यासः संहारांतो मस्करादिवैखानसेषु
विहितो यं ॥ स्थित्यंतो गृहमेधिषु सृष्ट्यंतो वर्णिनामिष्टा इति ॥ अभ्यास
देवनामंत्रेण नत्वं दंगस्य योनिमंत्रपूतदेहवान् भवतीति अत्र मंत्रा सूर्यं
मैत्रमूर्तिभिर्बोधिकाः ॥ ननु तत्रतादंगेते ते नाज्ञाभिज्ञा इति ॥ प्रमाणां तत्र
तेष्वादिरितिवाच्यः ॥१५८॥

यद्यपि:श्रंदर्शनि॥प्रधानमनन्तमुत्तमं मंत्रवत्॥१५८॥मानंतइति॥यावंतः
॥४४॥र्मकरणेसांगतानभवंति॥नानादिहत्वंत्रेकथितं॥अतएवतदविरुधतंत्रां
तरोक्तानुष्ठानेपिनदोषः॥एतनुक्तकरणेनुकर्मपूर्तिरितिभावः॥१५९॥
॥१६०॥१६१॥इतिश्रीतंत्रसारव्याख्यानेतृतीयोध्यायः॥

यद्यपिःश्रंदोदेभतांगै[illegible]ध्यानान्युक्तोप्रधानवत्॥ज्ञेयामंत्राः
समस्तास्तेपधक्मोक्षप्रदायकाः॥१५८॥तंत्रमार्गेणहरिणा
प्रसंख्याःकीर्तितामपि॥तेषायंस्तगमोमार्गःसकलध्यानुतिष्ठ
तां॥१५९॥मानतोप्यनुष्ठानेकर्मपूर्तिर्नविद्यते॥नामसुमस्तं
कथितंमोक्षिनंत्रेयथाविधि॥१६०॥प्रीयतेऽनेनमार्गेणपू
जितोमुक्तिदोभवेत्॥कामदस्वस्वोपकानांभगवान्पुरुषो
त्तमः॥१६१॥इतिश्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचिते
श्रीमत्तंत्रसारसंग्रहेतृतीयोध्यायः॥श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥ ॥४४॥

अथचतुर्थोध्यायःप्रारंभः॥अथमंत्रोद्धारादिकंतुपक्रमते॥अथेति॥सं
ग्रहेण।संक्षेपेण॥१॥आराहमंत्रकथ्यु इति॥षाष्ठमइति॥वकारादष्टमोव
र्णोहकारः॥उयुक्तः॥उकारेणयुक्तः॥अंतेनाबिंदुनासंयुक्तः॥ष्टमत्तेनवराह
स्यबीजं॥तदनुनमःशब्दः॥भगवान्भगवच्छब्दः॥उद्देश्यःचतुर्थ्यंतःरूप
॥श्रीरामचंद्र॥अथविष्ण्वादितंत्रसारेमंत्रगणोहियः॥उद्दिनः
संग्रहेणासानुच्यतेऽखिलसाधकः॥१॥षाष्ठमाततःयुनीतिनतमे
नश्रीवराहरतः॥बीजं नमश्चभगवानुद्देश्योरूपसंयुतः॥२॥
युक्तः॥सएवचवराहशब्दएवततादृशाचतुर्थ्यंतःवराहरूपायेति॥ओकत्र
पयानोपिचतुर्थ्यंतः॥यथाचाह॥नमोभगवतेवराहरूपायभूर्भुवःस्वः
पतयेभूपतित्वंमेदेहि॥दापयस्वाहा॥स्वाहेतिमंत्रःअयःस्थिरादक्षरो
यं॥२॥

॥३॥ अथाक्षर वराहमंत्रांतरमाह ॥ मनुरस्यापर इति ॥ नामबीजं पूर्वोक्तं ॥
॥४५॥ उद्देशः चतुर्थी स्वपशब्देन युक्तः ॥ आदौ बीजं ततश्चतुर्थ्यंतो वराहशब्दस्त
तो रूप शब्दः ॥ तथाच ॥ हुं वराहाय नम इति ॥ अष्टाक्षरोऽयं मंत्रः ॥ मंत्रांतरमाह ॥

स एव ताहृशो मोक्ष भयपालो भुवः पतेः ॥ भाव्यं मे देहि हृदां [illegible] ते तु
दापयस्व हयायुक्तः ॥३॥ मनुरस्यापरो नामबीजोद्देशान्तमायुतः ॥
नमः सोद्दशभगवान् महाशब्दयुतश्च सः ॥४॥ आदिश्च वराहस्याय
क्तो वराहस्यापरो मनुः ॥५॥ ध्यायेत् सुदर्शनदराभयसद्गतिनोरु
स्थायुक्तो दलितनिजोत्क्रपरिग्रहैश्च ॥ मेघोनिभैश्च तनुभिः सनकं
रूपेण ॥ कालो हरिः सकल वांछितसिद्धये वः ॥६॥

आदौ नमः शब्दः ततश्चतुर्थ्यंतो भगवच्छब्दः महाशब्दयुतः ॥ अनवराहस्ता
दृशः अनंतरस्वाहापदेन युक्तः ॥ तथाच ॥ नमो भगवते महावराहाय स्वाहेति ॥४५॥
चतुर्दशाक्षरस्तृतीयो वराहमंत्रः ॥४॥५॥६॥

उक्तमंत्रत्रयस्य ध्यानमाह ॥ ध्यायेदिति ॥ सुदर्शनं दराभयसद्गदेन शंख
शंखाभयपद्म सुहृद्युक्त बाहुचतुष्टयः सर्वमंत्रसाधारणं ध्यानादीनाह ॥ वैष्ण
वानामिति ॥७॥ षडंगान्याह ॥ प्रणवेनेति ॥ स्वनाम्ना वराहेति नाम्ना ॥८॥

वैष्णवानां मुनिर्ब्रह्मा मंत्राणां वर्णितो द्यतः ॥ तेषां छंदो दैवतं तेषु तत्
न रूपो हरिः परः ॥७॥ प्रणवेन स्वनाम्ना च चतुर्थ्यंत [illegible] रेण पर मु
मंत्रो ॥ सर्वत्र सर्वशक्त्याख्यं षडंगानि निदो विदुः ॥८॥ ज्ञाने
श्वर्य प्रभानंदतेजः शक्तिभिः देववा ॥ पूर्णात्म मध्यगैः सर्व
वैष्णवांगान्यथो विदुः ॥९॥

सर्वमंत्रसाधारणांगान्याह ॥ ज्ञानैश्वर्येति ॥ ज्ञानैश्वर्यादिभिः ष
डंगानि विदुः ॥ पूर्णात्ममध्यगैः पूर्णात्मशब्दयोर्मध्यगैः ॥९॥

॥४६॥

॥ निर्मोहादिसर्वनामाया: कारणं स्वाहयाद्युतः ॥ ओंकारादस्त्रेरो
मंत्रो गुरुज्ञारुद्रसंस्मृतिः ॥१०॥ आदिमध्यं ह्रांवर्णं स्वो [illegible]
र्गारव्यमक्षरनारवानि धीरध्यानः ॥ विंशः कलाकांब्जुतर्पवानः
स्वां कुस्य वृक्षमिगिरुद्रास्तनरस्य: ॥११॥ ह्रींमिति मध्ये
प्रमर्दयततोर्चय ॥ प्रध्वंस पाथोरहूँति पंचाग्न्यदुराहुतः ॥१२॥
कृरंभीरं भूहाहृष्णुरोध्वतेनिस्मृतोमुरवं ॥ पुंमगोहृं भयकरं
रुभंमहोभिमारकं ॥१३॥

॥४६॥

नमानिखदामिलेषु: ह्रांतें स्वाणौमनुहरे: ॥ ह्रूं मस्योपरि निजं
लोहूदां सर्वविनथा ॥१४॥ महातेजोवज्रंबीर्यं नादस्रां स्वाहया
युतं ॥ चतुर्विंशाक्षरो मंत्रो निखिलेष्टफलप्रदः ॥१५॥

॥४८७॥

विमहे धीमहे पूर्वं स्वयं चैव महाबलः ॥ प्रेरयेन ब्रह्मयेत
मध्येनं तः प्रकीर्तितः ॥७६॥ आद्यैः भक्तैः समस्तैश्च पदैः
आंगं प्रकीर्तितं ॥ पूर्वेषोक्तेन पूर्वेण तु सर्वं तेन षडंगकं ॥७७॥

॥४८७॥

तन्नीचं तु द्विराहत्य नैः षडंगं समुदीरितं ॥ आपेन्द्रासिंह मुरुद्दत
हवित्रिने भ्रमातु प्रसन्नकः करं मम भाप तत्त्वां ॥ ब्रह्मं दद्यं
तंत्रिषु पातमेतं तिग्मांशु कोटयाधिकैः तेजसा तन्मय वासितैः ॥७८॥
न नैव विविहि मंत्रेषु आप नं तान्न वाक्फः ॥ नेतं नातं स्व मारभ्य
सर्वेषां न खे रूपनीय ॥७९॥ अनंतरूपो प्येषोस्य गुरु रक्तानुला
रतः ॥ यथा योग्यं यथा शक्ति तत्र च मुपाप्लक्षणः ॥८०॥ तौ स्वयं
गत्वा पसन्न गा रवेटाः स्वराईकाः ॥ आ तेमु सत्र ब्रह्मौच हा नणा
शांकु शैनथा ॥८१॥

॥४८॥

गृहं च भित्तिं च पाटं च पादुहितोऽग्निर्न शाम्यते ॥ नर्मभुक् प्राशनमा ॥ पाचनि दा
रुणं ॥२२॥ कुमादीन्यद्यि तान्यन्नानि चोभिर्वं हानि [illegible] ॥ नियम
द्रुतिमुग्माणो विपरीतश्च लक्ष्मणः ॥२३॥ लक्ष्मणर्हीनो वेतश्चाविंदु
हीनो वरस्तथा ॥ अयमेतेन महामंत्राः पुरुषार्थप्रदायिने ॥२४॥ कामं
धूस्ताः प्रियाविष्णोर्निरोधस्यानदामया ॥ जौं देवमनुहिता [illegible] वते
रंगमेवांभ कीर्तितं ॥२५॥

॥४८२॥

श्यामरूपोऽरुपो निसंमुखप्रोहृद्वलयोः ॥ एकाकिंदा सहस्रास्माकतपद
रातमहर्निशां ॥२६॥ अर्पणीयो हृदौ निसं प्राप्तयो गोमहानयं ॥ अशेष
दोषदहनं नवलाभप्रदायकः ॥२७॥ अद्यैश्वर्यप्रदश्चैव भक्तादीसम
मुपासनं ॥ नारयोगोऽप्येवमेव प्रसादावेषवर्तते ॥२८॥ ध्यायेद्रुक्मी
कुंडलविंदुसहस्रनेत्रक्रांतिं प्रियालोहितमाल्यवितभिं द्विबिंबे ॥ ज्ञात्वा
हेहूँ यमुदर्कमहेंदुबिंबा संलिप्यमानममृतेन रमाभिनाथं ॥२९॥
अं सुस्वरत्नवर्णो नारायणो विष्णुः सनातनः ॥ निधुहृत्पौदिवाध्येयः
राध्येतः पंचमनुमुक् ॥३०॥

॥४९॥

अष्टादशरोमहासं भोतैर्देवांगैः समन्वितः ॥ अंगं ध्यानं पुनश्चैव
निःशेषपुरुषार्थदः ॥३१॥ सूरकं न ॥ प्रतिबेधश्च सोऽदुर्भोगगाथा
निधि ॥ विष्णुर्भोर्म्यादिपः स्वाहा पुनोष्टादशार्णकं ॥३२॥ अं
गानि च पूर्ववदेवमंत्रचिंतामणिस्त्वयं ॥ प्रयोग उपासकानेत्यादि
दातामुक्तिप्रदायकः ॥३३॥ ध्यायेत् कल्पद्रुमस्य निवृद्ध आयतनं
सौवर्णपात्र दधिभोज्यमथामृतं च ॥ भूदिव्यानमतिवेशुरैः
समेतं नीतांबुमंडलगतं रमया समेतं ॥३४॥

॥४९५

अस्य मंत्रस्य समुद्रऋषिः सहृद्रमो मनुः ॥ सनारोष्टाक्ष
रांगानि पदैश्च समस्तकैः ॥३५॥ उद्यद्द्विजमसमरीन्द्र
दृढांगदांच तान्नं चाविभ्रतमजं प्रियया समेतं ॥ विश्वावी
क्षायामभितः प्रतिभासमानं तं भास्वयास्मर तान्विष्णु
मन्नादिवंशं ॥३६॥

॥५०॥

त्रिविक्रमस्तकस्तो दे शोविश्वरूपश्च तपर: ॥
शीदौबि प्रहे [illegible] अप्रिरूणामध्यगो: ॥३७॥
स्वयमुदेवासं [illegible] त्रावर्णपुर: स्वर: ॥
सनतिः षड्विधो मंत्रो वर्णैरिगाक्तिधामता ॥३८॥
अंगारवर्णमाश्रितोंऽवाहु: प्रभाभिर्व्याप्तंपरश्च
धनुर्धरमेकवीरं ॥ध्यायेदनेनराघुरूकृतेमुखेस्त
वहिरावीतमालपदवीमातिपादयेप ॥३९॥ ॥५०॥

म
राघवध्यानमाह ॥नामामिति ॥४०॥ अपरंपरसारांतेरामसंज्ञमाह ॥

घ १ रामंरवीं[illegible]मितनदीपितिभांतिपुरुंसानंचारंचदयनंविवयासमेतं ॥
स्वात्मस्वरूपममितं हनुमन्मुखैश्च संदर्शयंतममितं स्मरतोरुगीर्भि: ॥४०॥
निजगोत्रं तु स्तोदेशं पूर्वाक्षरपुर: सरं ॥ नमंतं ताम्रपत्रं च मनुरष्टादश
सोमत: ॥४१॥ जैनबीजे बीजमाहुर्तधर्मादीनामशोषत: ॥ एतेनैव तु
पदानामंभातानमोक्षप्रदायक: ॥४२॥

॥५९॥

हिरण्यरत्नराज्यादि लभतेऽष्टसुरद्रुमाः ॥४२॥ क्लीं गोविन्दकामेन :
लोऽदेवो बहुबीजन : ॥४३॥ प्रियस्य तादृशा : स्वाहा पुरुषोऽष्टादशा
वर्णभृः ॥ पदैरंगानि सर्वप्रीति कामनमोक्षप्रदो मनुः ॥४४॥ ध्याये
ध्वारिं माणि निभं जगद्देहवं यं सोऽरूपस्ता द्रमदिरी सनकनाभ माति ॥
दोर्भिर्दधानमानतं सरसं चाभीभिस्पालमेतमालिं ॥ प्रदामिंदिरेशां ॥४५॥

॥५६॥

सकाम : स्वयमुद्देवयो न संतो यं पञ्चाक्षर : ॥ तदादिरल्पसुर्वेष्टा चिंता
मणि स्तदाहत : ॥४६॥ दृष्टार्थ एवमंत्राणां क्लौं वीर्यं तिरस्कृतं ॥
तमाप्नुदीर्घवीर्या हि मंत्रा ऽत्र प्रकीर्तिता : ॥४७॥ वाग्विष्ठ सूक्ष्मा
प्रवरा मंत्रा स्त आविर्वीर्यदाः ॥ स्वयं वेदपदा स्तु हौंः पूर्व वर्णपुरः
सर : ॥४८॥ जयं तोष्टाक्षरो मंत्र : प्रियो विश्रान्तगोपवे : ॥ स्वा
स्वाभी सर्वविख्यात कविता दिगुणप्रदः ॥ नादेविजयप्रदोनित्यं
यथायुध्येन केसरी ॥४९॥

।।५२।।

विज्ञानतोधिः परिपूर्णरितां तत्र ब्रह्मांड कोशं हरितोपजार्यं ।। सर्वार्थदे
वं निधिवार्द्धं पूर्वगीर्वाणविज्ञानदमानतोक्ति ।।५०।। ज्ञानानंदपुरः
पूर्णोनित्य महेशो महेनथा ।। सन्नः प्रेरणामप्येतुष्या लोमं त्रापियो
छिपः ।। आदिबीजं खिलाशेष ज्ञानबीजं विमुक्तिदं ।। सर्वपाप
क्षयकरं सर्वव्याधिविनाशनं ।।५२५

।।५२५

२ श्लोक नाहीत

ध्यायेध्यत्वां कृशानं कोटयुतिरवोत्सवकांतिं लांविलसदमानमस्व
तोरूपटैः करैरैः ।। सर्वाभिमानिभिरजैशामुखैः सहैवुपंन्ना
रातां प्रतितिगिरं तत्त्वमान्नानिधा ।।५३।। ततो दैवा कल्पवृक्ष दीर्घ
पूर्णर्णा वदो नमो पुत ।। सर्वविद्याप्रदोष्टार्णः प्रतिवादि
जयप्रदः ।।५४।। विमुक्तिसाधनः कीर्तिबुद्धिस्थैर्यप्रदः सदा ।।

॥५३॥

वंदे गुरुं गणपदनं शारदां विबुधसंस्तुतं च श्रीवद्यानमदतामन्त्रैः समन्तात्॥
अंतर्बहिः सविप्रतिभासमंतं वांछन्नाश्नपुस्तककरकबोधपुत्रांजवाहु॥५५॥
नत्वोमुख्या दक्षिणी निरंतर मुक्तिरं तं विपाशरोपनतु तान् भजेद्बाहुस्थैः॥
संसेव्यमान मतिभावितो भक्तभिन्न सैर्वैरिस्थ्या मजनेन ततांतं प्रीतिलिन्य
मानं॥५६॥ अयमुद्देशाभावपूर्वं वर्णपूर्वोनमोपुनः॥ ततस्ताराक्षर
श्रैवनवार्णश्च मनुस्मृतौ॥५७॥

३॥५३॥

समान

प्रोपाद्दिशाकृदैतुं स हृस्वसयोरू द्वीपिनिविशदास्त्रस्त्रमसरस्तगोकं॥
ज्ञानाभोपोलि नहृदं कृपि चंच दतं ध्यायेद्गुणादिदिस्मितं प्रतिबो
धयंतं॥५८॥ अभ्यर्च्यता ज्ञानमोक्षप्रदो भक्तो विभिर्मैसदा॥
सर्वं दीर्घं नमो दृष्टां नव्योनु कामितिप्रभोः॥५९॥ सर्वार्थदं
गार्ह्यमदं यो नागाहृतिश्चापरं॥ आलिख्यं च परो मानपीतिज्ञान
विमुक्तिदं॥६०॥ अभिनीयं सर्वकाममोक्षदं परमेहापि॥ एव
मेभाग्नि आवे दाज्ञात व्यावव्यु नपदः॥६१॥

॥५४॥

स्वच्छन्दं स्तनमति तं कामदं हरितुष्टिदं ॥ आचो भरण्याः श्रीयोगा
निश्रीतं स्वीनिं दित रमा ॥६२॥ कोत्रोपपीतनवस्तनां मरविंदुनेभी
पमृहृयाभयनरोधृतपमहस्तेत्तां ॥ उपमात्कं स्वच्छंमिपलोन्हतं
स्थाध्यायेद्दि पीरानतपादभुगां जाति श्री ॥६३॥ जन्ता बीजंतद्दी
तं नस्थाप भागिभायकं ॥ पातांकुरौर वकवलयेन आबीजोवि
ब्रते ॥ अमध्य पुम स्वरगं ते नै भागमुदाहृतं ॥६४॥ ॥५४५

स्नाबीजं च पुबीजं तद्दु देव प्रकीर्तितं ॥ अर्णः शामोबिनोषो न
तां बृवंनीनमुस्वतं ॥६५॥ अकरां बीतर्जनं च मध्ये स्तमिस पर
न्वचे ॥ नमीं तरक्केन संहितं तदेवाभ्योमनुक्तः ॥ ॥६६॥

॥५५॥

दुर्गाग्निभूचरकलमपोकाननजननोत्तिमसंकटेन ॥ त्रितीनमलंच दुर्गा पाः प्राप:
तर्जअकृष्यते ॥६७॥ पादैः समस्तैर्न तथा षडर्णेनांगमुच्यते ॥ ललावा
पश्चरूपाणिसैतानिहाविरोलेन्दु ॥६८॥ मुरव्यतोजामरदम्यसकूदेवता
स्यमनोरमन ॥ हिरण्यगर्भसितकैवल्पगुरदृष्टं प्रकीर्तितं ॥[illegible]॥
गंभा[redacted]धात्वविशिष्यता नमो रंगमुदाहृतं ॥६९॥

॥५५॥

आद्येनियणमजमच्युतनाभिपद्मे प्रोद्यहिवाकरसमुहतिकाचामर्थं ॥
मातप्रकारकरपरमकांतिमद्भिर्नकैः सर्वांगमालितैः परमार्थनिष्ठां ॥७०॥
त्वयमुदेरानातिमान्नस्य पंचाक्षरतोमनुः ॥ नवमनेवाष रोद्वार्णता
हरा: संप्रकीर्तितः ॥७१॥ अंगाद्यं अमुणा दृष्टं प्राणाग्नैः सतमच्चते ॥
प्राणाद्यैः पंचभिस्तस्याष्वंगान्युक्तानिसूरिभिः ॥७२॥ उपदनिम्र
करतलनिभमच्युतांके व्यासीनमस्य नुतिनिपशुभ्रः सप्तार्तिं ॥ आदे
शुद्राभयकरं कर्णताजनितं प्राणं पथेष्ट मनुमुजल कर्मचारितिं ॥७३॥

११३६८८

माणायाः पंचमंत्राश्च नस्य देवस्य भावकाः ।।७३।। उच्यते हरिरप्येतैः
लाक्षा भारायणादिकाः ।।७४।। प्राण्या अपि तारस्या गौरीचैल
शैलिसुतौ । मंत्रौ हीर्चतमो दृष्टौ सर्वाभीष्टप्रदायकौ ।।७५।।
ध्यादेवा करतलमुद्राहनिभां च भर्तुरंकोत्थितां मां भजे सरसवरहयुग्मं ।।
मुद्रोचनतल दक्षांभे भरपुरस्तकं च द्योर्भुजमध्ये न दधतीं मरवा मृविंद्यां ।।
।।७६।। वादेर्धस्तैः समस्तैश्च तदंगानि निविदेदे विदुः ।।उच्यमुद्देशतस्तं
तौ मंत्रौ ब्रह्मणस्तयोः ।।७७।।

११३६८८

मंत्राष्ट्ते हरेः श्रीतिदायकाः सर्वकामदाः ।।इष्टं दैवं हरिःसाक्षात दक्षीर्भी
ष्यस्य देवतः ।।७८।। गुरुर्ब्रह्मा साधवायुर्मनिर्विद्या देवो प्रकीर्तितो ।। तस्मादेते
प्रिया निष्णो रंतरंगतमा सदा ।।— ।। तेयाश्चैव प्रपन्नाश्च विष्णोः प्रीति
मनुभीष्टता ।।७९।। उद्देशान्तानि पुरुमंत्राः सप्तमे भाविनस्य तु ।।नृसिंह
देवस्तदंगानि वामदेवोमुनिः स्मृतः ।।८०।। पंक्तिश्छंदाधिविहीनं तन्मात्रिंद
सितं रायः ।।ध्येयः पंचमुखो रुद्रः स्फटिकाभश्च कांतिमान् ।।८१।। वि
घूर्धुमालितजटः नामाभस्य मुखानि च ।।जटावलं दुकृतः प्रियापुरा
गाभूषणः ।।८२।।

॥८३॥

स एव वनितालिंग: चतुर्थ्यंत: शिवाशब्द: नमोंत: पार्वतीमंत्र: शिवायै नम: इति दश
हांत: ॥[illegible]॥ ध्यानमाह ॥ गौरीमिति ॥८४॥ ओं षमंत्रमाह ॥ स्वपामिति ॥ उदेशश्चतुर्थी।
॥५७॥ नति: नम: शब्द: तत्पूर्व: स्वमंत्रोष: पूर्व पूर्व: पूर्ण सरं बिंदुतं पूर्वं यस्य स तथा

मंत्रेणानेन पुरुषे पुंवाच्य स्त्वारेण केशव: ॥ अंतर्यामितया ध्येय: सर्व दे
वेषु सर्वदा ॥८३॥ स एव वनितालिंग: पार्वत्यामनुरुच्यते ॥ गौरी
नरार्भयप्रकरा ध्येया पीतांबरा च सा ॥८४॥ स्वपमुदेशांत संतं: पूर्व
पूर्वषडक्षर: ॥ सनत्कुमार ऋषिः मंत्र: शेषस्य कामद: ॥ ध्यानो
हंसलोनदोश्च तनवर्ण: कृतांजलि: ॥८५॥

लोमंतथा च शेषाय नम: ॥ इति षडक्षर: सनत्कुमारेण दृष्ट: शेषस्य
मंत्र: ॥ ध्यानमाह ॥ ध्यानइति ॥ हंसलोनदो ॥ हंसमुसले ॥८५॥ ॥५७॥

अद्वितीयवर्णभृत्य: एककुंडल ॥८६॥ षडक्षरगरुडमंत्रमाह ॥ प्रसत्तेति ॥
विपरीत: पक्षिशब्द: आदौ प्रणव: स्वाहांतो गरुडमंत्र: तथा च ॥ ओं क्षिपस्वा
हेति तदाकार: अस्य कश्यपो मुनि: ध्यानं सुधापूर्णमिति ॥८७॥ ८८॥ ८९॥ ९०॥

सहस्रमूर्धाऽद्वितीयवर्णभृत्प्रियायुत: ॥ तनमालीनि: तत्वास्यो देवो
विष्णोस्तत्पदस्थित: ॥८८॥ प्रसत्तपक्षितादौ च स्वाहांतो गरुडो मनु: ॥
कश्यपोऽस्य मुनि: बीजं सुधापूर्णं हिरण्मयं ॥८९॥ ध्यान: कुंभ कायं
पीतरक्तारुणो हरि: ॥ कृष्णाश्चाजानुतो भागे: कंठात्करादितस्मृत ॥९०॥
प्रियायुक्पुरतो विष्णो: पक्षपुटसमन्वित: ॥ गंगमस्वाथ दृविषद्दृद
मंत्र: सर्वकामद: ॥९१॥ मंत्राश्च लोकपालानां नमोंता: सर्वकामदा: ॥
पीत रक्ता सित स्वेत रक्ता: धूम्राश्च वर्णत: ॥९२॥

॥९१॥ लोकपालानां इंद्रादीनां नमोंता: नमस्कारांता: सर्वे विमंत्रा: इंद्राद्य:
क्रमेण नीलादिवर्णा: तत्र वायुसोमेशानान् ब्रह्म शेष रक्तकृता: इंद्र: पीत: अग्नि: रक्त:
यमानंत्र इति नामयनो: असिता: वरुणसोमेशानान: श्वेता: अनंत: राकृत: ब्रह्मा रक्त: ॥९२॥

दशायुधोपेताश्च ध्येया: ।। तत्र अं इंद्रायनम: रं अग्नयेनम: हं यमायनम: षं निर्ऋता
।।५८।। येनम: वं वरुणायनम: यं वायवेनम: सं सोमायनम: शं ईशानायनम: इत्येते इंद्रादी
नांमंत्रा: स्मृता: ।।९३।। स्कंदमंत्रमाह ।। अग्निश्चेति ।। अग्नि: ।। अग्निबीजं रमिति ।। उद्देश:
चतुर्थ्यंत: तथाच रं स्कंदायनम: ।। इति स्कंदस्य षडक्षरमंत्र: ।। ऋष्यादिध्यानं चाह ।। कौशिक इति ।।९

सप्रिय: स्वाभया वज्रशक्तिदंडासिपाणिन: ।। गदामुसलशंखाब्जखड्गायुधो
भूषणोज्वला: ।।९३।। अग्निश्च स्वयमुद्देशोसनमस्कंदनायक: ।। कौशि
कोस्य मुनिर्वह्निवर्ण: षण्मुख उज्वल: ।।९४।। धनु: शक्तिधरो ध्येय: का
मदोभयनाशन: ।। हस्व: कृशानु: सेनश्च स्वयमन्य: स्वयं तथा ।। सता
रो प्राणशरीरो ऽ: क्रमश्च लकात: पदे: ।।९५।। अंगानिषण्मयुगान्यपरे
ऽपि पीतरुणोरवि: ।। सर्वव्याधिहर: श्रीदो सिद्धिदोयमनुस्मृत: ।।९६।।

स्तोरमंत्रमाह ।। हस्वइति ।। कृशानुशब्देन घ्राणी कथ्यते ।। अस्तौ तस्याणि इति ह
भवति ।। सेन: सानिसर्ग: स्वयं स्वर्ग: अन्य: आदिम: सतार: आदौप्रणवयुत: तथा ।।५८।।
च ।। अंघ्राणि: सर्व आदिसइति ।। सर्वांत्याक्षरमंत्र: क्रमश्च लकामायां पदे इंगानि ।।
।।ल्ल ।। ध्यानं तु पद्मयुगानिमादि ।।९६।।

गणेशमंत्रमाह ।। मौनवरासमब्रह्मीति ।। मयुक्त: विपरीताक्षर: नमोतं वाक्षिप्रं
प्रसादयनम इत्येष षडक्षरो विघ्नराजमंत्र: ।। ध्यानं रक्तांबर इति ।।९७।। अन्यदेवेष्वपि ।।९८।।
विष्णुदेवषडक्षरमाह ।। तत्र तत्रेति ।।९९।।

मौनवरासमब्रह्मसंविमलत्तोविप्रराणमनु: ।। रक्तांबरो रक्ततनु: रक्त
माल्यानुलेपन: ।।९७।। महोदरो गजमुख: पाशदंतांकुशाभय: ।।
बिभ्रत्पीयोनिन्महद: कामदस्त्वरयाध्रुवं ।।९८।। तत्र तत्र स्थिते
विष्णुस्तत्र अव्यो: प्रबोधयन् ।। एकदेवमहाशक्ति: पूजनीसर्व
मंत्रसा ।।९९।। उद्देशमुद्देशाचानू अर्णप्राणोर्द्धहृदयसंयुक्त: ।। धान्वंतरो
महामंत्र: सर्वव्याधिविनाशन: ।।१००।। ।। अत्रोक्त सर्वमंत्राणां
नाथक्रोपासनविभ: ।।

धान्वंतरिमंत्रमाह ।। वन्मंधान्वंतरि: उद्देशवानू चतुर्थ्यंत: धर्णवर्ण: धकार
वर्ण: बिंदुत: हृदयसंपुट: हृदयेनंनम: शब्देयुक्त: ।। धान्वधंधन्वंतरयेनम:
इत्यष्टाक्षरो धन्वंतरिमंत्र: ।।१००।।

ध्यानमाह ॥ चंद्रौघेत्येति त्रिभिः ॥१०१॥१०२॥१०३॥१०४॥ रोगसंक्षयमुद्दिश्य १०५॥

॥५९॥ चंद्रौघकांतिममृतामलवक्त्रबिंबं संजीवयंतममितामृतसुखं परेशं ॥
ध्यानं सुधाकलशवामकरं च तद्वद्ध्यानं बीजं रसमङ्गलगतं स्मरतामसंख्यं ॥१०१॥
माधुर्यलिप्ता नाम्न्येतत् एव सुधांशुबिंबवर्तिनी मध्यगाश्च तत्र एवान्नतानुलेपया ॥
हार्दाक्षनाभिवदना द्ध्यरणमि ताश्च धालाविष्टदितन तनु दुरितानि हन्यात् ॥१०२॥
अतान रोगभयदुःखमहाविषाणि योगमसाधारणनिहंति सुखं च यथाह ॥
उष्मादृविभ्रमहरैः स्मरतश्च सांद्रमानंदमेव परमाप यपाति स्वानि यं ॥१०३॥
ध्यायेन्महत्तन उगं च महतं खवंतं देनं समस्त्वालिकलितस्वकरं निधाय ॥
आवर्तयेन्मनुमिमं स च धीर रोगः पापाद्यपैति मनसा यदि भाति नम्रः ॥१०४॥
रातं तु महत्त्वमयुतं जपं वा रोगसंक्षया ॥ ॥ पुनमेवं जपेन्मंत्रं साधुना ॥
दुःखशांतये ॥१०५॥ यः दाहादिशांतय अर्थं नर्पयेन्मनुनामुना ॥
ध्यात्वा हरिं जपेत्सम्यग् रात्रं नार्तिर्विनश्यति ॥१०६॥ ॥५९॥

नदीति: स्वर: ॥१०६॥

अयुतेति ॥ अमृताग्रुह्यची ॥ तत्समिधोमात् अयुतसंख्याकान् ॥१०७॥
अपामार्गसमिधोमक्रिया ॥ अमृतसमिद्विगुण[illegible] ॥१०८॥१०९॥ एवं
मंत्रादिकमभिधाय ॥ इदानीं एतद्धिधाधिकारिणां धर्मं ध्यानमाह ॥ सर्वक्रिये
अयुतामृतसमिधोमाद्रोघातहृतिरसंपुतान् ॥ सर्वरोगाभिनवयंति
निमुखोनहरेर्यदि ॥१०७॥ अतापश्चाद्दशांशं अपामार्गहुतक्रिया ॥
द्विगुणामृतयापश्चात्कृत ते न घृतेन वा ॥१०८॥ आयुर्विवर्धयेन्नित्यं
सम्मतस्य एव वा ॥ सेतुर्वृद्धिर्भीभिः स्वीरस्याःतामितरक्षते ॥१०९॥
सर्वक्रियाहरौ भक्तैः ॥ हरिभक्तैः स्वनुष्ठिता ॥ गुरुभक्तैः सदाचारैः पर
अंतर्ध्यानचान्यथा ॥११०॥ श्रीमंतागुरवश्चैव संप्रदायप्रवर्तकाः ॥
तत्कृपानुसारेण पूर्वाभ्यासाच्च वृत्तयः ॥१११॥ सर्वो भावप्रविष्टा
भक्तिर्विबोध्यादि तिनिश्चिता ॥ इदमीभ्रमादिपुनथा क्रमेण व्या
ख्यातानिता ॥११२॥ ॥श्रादिनां १०० ॥ अलंभा इति ॥ श्रीगुरु
मारम्य भ्रमपर्यंताः ॥१११॥११२॥

॥११३॥ मुक्तसंसारोपि आसन्नः विष्णु वादिकं न कल्पते दिति संबंधः ॥११४॥
॥६०॥ ॥११५॥ ज्ञात्वेति [redacted] ॥ गुरुं मंत्रोपदेष्टारं ॥ पूर्णगुरून् परमगुर्वादीन् ॥ आ
दिगुरुः पूर्णप्रज्ञः परमगुरुः वेदव्यासः वासुदेवास्त्वां च देवतां स्मृता ॥ विद्या

एवं विद्याफलं लप्स्यंति नान्यथा तु कथंचन ॥११३॥ भानुध्यायंति येऽका
मान् गुरुदेव प्रसादनात् ॥११३॥ एनसा आत्म पापोक्षान् ये प्रानि
याफलं लप्स्यति ॥ मुक्तानपि च संसारे नाममनो विष्णु लोककांक्षिन् ॥
॥११४॥ अमरत्वादिभावं वा साम्यं वापि समेव वा ॥ अनादरात्
मध्यभावः कदे सन्न सिद्धिभाक् ॥ नान्यथा सिद्धिमाप्नोति कल्प
कोटिशतै रपि ॥११५॥ ज्ञात्वा गुरुं पूर्णगुरून् आदिमान् परमगुरूंस्त
था ॥ देवतां वासुदेवं च विद्याभ्यासी तु सिद्धिभाक् ॥११६॥
भ्यासी मंत्रजापकः सिद्धिं प्राप्नोति ॥ प्रदायकं मंत्रप्रदः किं पतेन दान देव ॥६०॥
तानमस्कारः कर्तव्य इति संप्रदायविदः ॥११६॥

॥११७॥११८॥११९॥१२०॥ अयं मे हस्त इति वेदमंत्रः पूर्वोक्तः सत्यम्नं तदिमंत्र
वदेवस्थानः अत्र अधर्मवं तदिमंत्र उक्त होमादि क्रियाः पूर्वोक्त मंत्रेष्वपि बोद्धव्याः ॥१२१॥
अवज्ञाता गुरूणां च देवतानां न सिध्यति ॥ अप्रयाति च तमो घोरं मंत्रा
न सिद्धिं दे वर्षे ॥११७॥ प्रसादतस्तु येनाम्नायाः [illegible] रूणां देवतास्वपि ॥ सु
भक्तिमान् गुरुदेवेषु नः कर्मसु न सिध्यति ॥११८॥ गुरुदेवप्रतीपानां
विमुखस्तत्प्रियेरतः ॥ अकामक्रोधलोभश्च न चिरात्सिद्धिमाप्नुयात् ॥११९॥
सकामेभ्योऽमितगुणा या कामेस्तु कृता क्रिया ॥ तस्मादकामं [redacted]
नारंभेऽथो विष्णुं सनातनं ॥१२०॥ अयं मे हस्त इति च मंत्रः पूर्वोक्तः स्त्रात्मनः ॥
अत्रोक्ताः स्तुतिः पापूर्वमंत्रेष्वप्युपलक्षणं ॥१२१॥ विनयस्तंभना
दीनि नानाविधि होर्विशेषतः ॥ नाम दम्पत्ये स्तु कार्याणि दापवेर्या द्वे
ष्य ॥१२२॥
प्रयोगविशेषं मंत्रविशेषानाह ॥ विनयस्तंभनादीनीति ॥१२२॥ ५ ॥

ध्यानविशेषमाह। अहुत्वाहमिति॥१२३॥१२४॥१२५॥१२६॥ होमप्रयोग
॥६९१॥ माह॥ अयेपञ्चानीति॥ अये उपुष्पाणि। जयापराजयार्थं। वामेन करे प्रकृति
हृत्कमलमिव: अभिमंत्र्य। नामद्भ्यादिमंत्रैराभिमंत्र्य। रामान् शत्रवे प्रबोधयेत् ॥१२७॥ ॥१२८॥

वाराहेस्तंभनात्सिध्यंस्त्वदराः प्रार्थिताः पुरा। अहुत्वाहं महाकार्ये
पुष्पार्काभूयताघुषं ॥१२३॥ सुमरन्विजयमाप्नोति स्तंभनादौ विशेषतः॥
नवपुष्पर्णकरे दलपर्वतस्थं निभानयन् ॥१२४॥ वस्तुसिद्धिमवाप्नोति
सेव्यमानमतादिभिः॥ अयानि भूतानि पुष्पाणि नवपत्रारूतानि मामुपानि ॥१२५॥
परप्रमनोगतं तस्य तत्र रामो ममसंशयं॥ तथा तथाहारिद्रं प्रावन
शिवासात्मात्मसाधयेत् ॥१२६॥ वाराजयामनुहुत्वा [illegible] मंत्रप्रयो
जयेत्॥ अयेपञ्चानि जुहुयात्सं [illegible] ॥१२७॥ विधाये
मंत्रितं वारि वजं वानुदितसीमपि। ग्रामीप्यांस्तुवर्णवारतावस्था ॥६९२॥
तुनिम्नदा: ॥१२८॥

क्रियाः होमाद्याः अकुर्वन् तान् निरपेक्षो हरिं भजन् एतत्सर्वमाप्नोति॥१२९॥ नतु
न्यासादिप्रकारभेदमाह॥ अष्टौ इति॥ चित्रसंता एव वर्णानां ब्राह्मणादीनां॥ पादि
मातृकानां न्यासाः श्रेष्ठाः क्रियद्वारमित्याह॥ चतुर्दश इति॥ तेषु चतुर्दश

अकुर्वन् सर्वक्रियाभ्यासानि [illegible] हरिं। सर्वमेतदवाप्नोति
विशेषेण न संशयः॥१२९॥ अष्टौ [illegible] इति। न यन्यासा मातृकाम्या
नुलोमतः॥ [illegible] संता एव वर्णानां श्रेष्ठा एव चतुर्दश। संहृसं
तीमोक्षिणां तु एकविंशतिरेव वा॥१३०॥

वातं कर्तव्याः संहृसंताः संहारांताः न्यासाः मोक्षिणां संन्यासिनां॥ तेच
एकविंशतिवारं कर्तव्याः इत्यर्थः। अथ नामोक्षार्थिनां भयं विशेषः। स
न्यासवर्णन्यासादयः संहृसंताः अवसानांताः एकविंशतिवारं द्रष्टव्याः॥
॥१३०॥

अथोक्तमंत्राणां न्यासमाह ॥ न्या होति ॥१३१॥१३२॥१३३॥ एतेषु पूर्वमंत्रेषु
॥६२॥ यथाक्रमं ॥ मंत्रवर्णक्रमेणस्थानक्रमपरमर्थः ॥१३४॥ न्यासप्रकारमाह ॥ प्रति
मायंत्रलेखनप्रकारमाह ॥ बीजांतरिति ॥ अयमर्थः ॥ षोपंत्रोयावदष्टदलं
पादद्दलेषु नाभ्यास्यपुतंच संकर्णिकं ॥ सनादीकान्हुम्मान्त्यो: सभो
त्रं सोरस्कंतथा ॥१३१॥ सोरस्कंच सकठंच सभुजद्वयमेवच ॥ सगंडयुग्मं
सानीकं सतुंडं क्रोडकंतथा ॥१३२॥ समूर्द्धंच सगुह्यं च सपार्श्वद्वयमेवच ॥
सहोद्वं यंच्यापकं चगान्यपार्श्वद्वयेनच ॥१३३॥ क्रमेणकृत्तन हृदयेनोपिष्टपूर्वम्
तेन सर्वशः ॥ न्यासो यथाक्रमं प्रोक्तो मंत्रेष्वेतेषु पूर्वतः ॥१३४॥ प्रति
मायामासन्निध्यन्यासोपं सन्निधानकृत ॥ बीजांतःसाध्यमध्यं चविलेख
कदंवमंत्रयुक् ॥१३५॥ ॥ न्यासानन्तरमष्टदलसहितंपद्मं विलिखित्वा
पद्ममध्ये बीजंविलिख्य बीजांतःसाध्यमध्यं विलिख्य सनिःकदंवेषु मंत्राक्षरा
णि विलिख्य ॥ अष्टदलेषु वर्णांश्च प्रातिलोम्येन अनुलोमेन वा विलिख्य वा प्रातिभू
पुरं अनुरक्तं विलिख्य भूपुरकोणेषु दिक्षु बीजानि विलिख्य पद्ममंत्रगायत्री ॥६२॥
न्यसंत्र स्थापितं वा विलिख्य अहारं परिपूर्येत् ॥१३५॥

॥१३६॥१३७॥ गुरुलक्षणमाह ॥ प्रतिमोक्तलक्षणोहीति ॥१३८॥१३९॥
॥१४०॥१४१॥१४२॥

वर्णानुप्रातिलोमेन वर्णं भूपुरसंपुतं ॥ बीजं संवृत्तकोणांच यंत्रं
रक्षादिसाधकं ॥१३६॥ एवमंतास्तवमंत्रेषु अन्तःसंधार्यनुष्ठानविधि ॥
लिखित्वामंत्रकेवाक्षन्मृत्युजयेधारिमेजखा ॥१३७॥ प्रतिमालक्षणे
पौष्टिकं आचार्यउत्तमः ॥ सर्वविघ्नप्रशमनः आगमाचारनिपुणो
हरेः ॥१३८॥ आगमवृत्तो यथाक्रमेगुणेप्रतिरोधवैष्णवः ॥ गुरुः
सर्वसंप्रदायवृत्तान्तविश्वेनसिद्धिदः ॥१३९॥ उत्तमादुत्तमासिद्धिः
धर्मेमोक्षादिषुस्फुटं ॥ तस्मादुत्तममाचार्यं तदेवनात्रेवरंभजेत् ॥१४०॥
एकस्यशिष्यतांप्राप्य तत्राहीनविनायकं ॥ अन्यदंभाष्यजेद्गुरुं गुणं
येनैवदुष्यति ॥१४१॥ निर्दोषतोगुणश्च स्याद्देवत्वपेवमेवहि ॥
तस्मादुत्तममाचार्यं देवेनांगाश्रयेधारिं ॥१४२॥

इदानीं परमरहस्यमाह ॥१४३॥ आ निदिध्यासनादि प्रोक्ता विष्णुना
॥६३॥ ध्यानमनर्तनं हरिध्यानं चेति । अंगध्याने ॥ नत्वादि यमादीनि अंगानि भवंति ॥१४४॥

अपरोक्षदृशो रेव यस्मान्मोक्षो न चान्यथा । अपरोक्षदृशिश्चैव
श्रवणान्मननादनु ॥१४३॥ सम्यङ्निश्चितत्वस्य निदिध्यासनया
भवेत् । षड्विधासनसंप्रोक्ता विष्णुशास्त्रानुवर्तनं ॥१४४॥ एवं
ध्यानं हरेरस्य अंगानि तत्र च ॥ यमश्च नियमश्चासनप्राणायाम
प्रत्याहृतिः ॥१४५॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥
दमः शौचं तपस्तुष्टिः स्वाध्यायो हरिपूजनं ॥१४६॥ नियमो
वीरपद्मे च स्वस्तिकाद्यानि चासनं ॥ रेचकः पूरकश्चैव कुंभकश्च
त्रिधा स्मृतः ॥१४७॥ ॥ यमादिलक्षणमाह ॥ अहिंसेति ॥१४५॥
आसनान्याह ॥ स्वस्तिकासनादिपदेन मयूरगरुडासनादीनि गृह्यंते ॥१४६॥ ॥६३॥
रेचकादिप्राणायामः ॥ वायुरोधेन विष्णुस्मरणाभावो नियमेन ...णं ॥१४७॥

अभीतिर्वैराग्यवर्णनं ॥ आसनादिषु तारतम्यमाह ॥१४८॥ आसनाद्यौ च दमः सर्वेषु
परोत्तममपि फलप्रदमिति भावः ॥ मुक्तिप्रसाधने मोक्षसाधनविषये श्रवण
मनननिदिध्यासनानि मुख्यानि मुख्यसाधनानीत्यर्थः ॥१४९॥ १५०॥

प्राणायामः स्मृतिं विष्णोर्विना नियम उच्यते । अभीतिः स्मृतिपूर्वो
हि निदिध्यासनमेव हि ॥१४८॥ प्राणायामेऽपि विष्णोर्यत् स्मरणं ध्यान
मेव तत् । आसनौ च प्राणयमौ निष्परिग्रहपूर्वकाः ॥१४९॥ नियम
याः क्रमात् सर्वे उत्तरोत्तरतोऽधिकाः ॥ सर्वस्मात् श्रवणाद्याः स्युः मुख्या मुक्ति
प्रसाधने ॥१५०॥ अतः श्रवणं शास्त्रयुक्तं मननं तथा ॥ ध्यानं नि
श्चितत्वस्य तस्माच्छास्त्रानुवर्तनं ॥१५१॥

श्रवणादिष्वधिकारभेदमाह ॥ अतस्त्विति ॥ प्रपञ्चना शास्त्रस्य निश्चयवतः
तस्मात् ध्यानात् ॥ शास्त्रानुवर्तनं विष्णुशास्त्रार्थविचारः इत्यनुषङ्गः ॥
॥१५१॥

ततोपि एकस्मात्किंभगवद्गुणस्य एकस्य सद्भिध्यायता ध्यानं शतगुणा
॥६४॥ धिकं ॥ तानि नाविकर्तृभ्योपि ध्येयुतेषाय ॥१५२॥ एतस्य साधन रहस्यस्य
हरिभक्तान्प्रति अभिधाने फलविशेषं गीतावाक्येनाह ॥ य इममिति ॥१५३॥

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ॥ भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥१५३॥ न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ॥ भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥१५४॥ शौचासनेत्यंगमाभं तपश्च धर्मकारणं ॥ प्राणायामादयस्तः सप्त पर्यंता द्विगुणाधिकाः ॥१५५॥

॥१५४॥ शौचेति ॥ शौचासनेत्यादि ध्यानांगे प्राणायामादय इति ॥ प्रा
णायामादिहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा ॥ सप्त एते सप्त पर्यंताः क्रमेण ॥६४॥
द्विगुणाधिकाः ॥१५५॥

स्वाध्यायोंत स्तुष्टेः कोटिगुणः ॥ ततः स्वाध्यायात् ॥ हरेः ध्यानं अनंतगुणितम् ॥ द्विगु
णं ध्यानमिति परमक्रमः एकैकस्मादुत्तरोत्तरं द्विगुणफलं तत्प्रदायिनमिति ॥१५६॥
इदानीमासनप्रकारमाह ॥ ऊर्ध्वरेखः पादोनिधाय देहे क्रमासनं ॥ ऊर्ध्वरेखः ऊर्ध्वं वरेः

स्वाध्यायोंतः कोटिगुणास्ततोनंतगुणा हरेः ॥ ध्यानं ततो द्विगुणं ध्यानमिति धर्मक्रमः क्रमः ॥१५६॥ ऊर्ध्वरेखः पदो ऊर्ध्वं निधायनेनैव नितिथा ॥ आसनं समसमुद्दिष्टं तत्स्मरणपूर्वकं ॥१५७॥ द्विगुणो त्तरं देवकादि योगश्चादि क्रमेण तु ॥ नाभ्यांगां हृदयं वर्णस्य कालो माप्नोति शाश्वते ॥१५८॥ ॥पादयोरवस्थापने द्वितीयं ॥ द्विभा

गेन एकं पादं ऊर्ध्वरेखः एकमन्यस्य ऊरौ स्थापयित्वा स्थापयेत् तिस्रतीयं त्रिमा
सनत्रयं ॥ प्राणायामेति तत्तत्त्वमाह ॥ स्मरणपूर्वकमिति ॥१५७॥ ऊ
र्ध्वरेखो धारणका योगा आलेयाभ्यां रामाभ्यां कालोयायां स्वाधकालपर्यंतं
रेचकं कुर्यात ॥ द्विगुणं पूरकं ॥ द्वादशमात्रकालं पूरकं कुर्यादित्यर्थः ॥ द्विगुणं

चतुःषष्टिमात्रमयस्मिं तं कालं कुंभकं कुर्यात् ॥ प्राणायामसमये सुषुम्नानाम
॥६५५॥ कं भावे विष्णुं संस्मरेत् इति ॥ ध्यानं विवृणोति सुषुम्नानाडी तस्यां विष्णुरूपाणि
चाह ॥ मूलाधारमिति ॥ आमूर्धान्तं शिरः पर्यन्तं ऋजुः स्थिता च ऋजुतया स्थि
ता सुषुम्नाख्या नाडी हृदयमध्येऽपि तेषा ॥६५८॥ सैव ब्रह्मनाडी तस्याः पश्चिमभाग

क्रमेणैव नाभ्यस्मिन्नाभ्यां मे ध्यायेत् पुनः ॥ देवपिङ्गलाद्दक्षिणतः

पूर्वपिङ्गलाच्च वामतः ॥६५९॥ कुंभकश्च सुषुम्नायां विष्णुं ध्यायन्

संस्मरेत् ॥ मूलाधारं समारभ्य यावद्ब्रह्मरन्ध्रस्थिता ॥६६०॥

नासिका वामभागे आर्या अग्रभागे प्रकाशिनी दक्षिणभागे केसुलता ताक
पंच सुस्थितो हरिः हारिद्रवर्णो हरिर्ध्येयः मध्ये सुषुम्नायां नारायणो रक्तव
र्णो ध्येयः तस्याग्रभागे आश्रिकायां ॥६५५॥

॥६५६॥६६०॥

हरिद्वर्णः प्रद्युम्नः ध्येयः तद्वामभागस्थ आर्यायां नीलवर्णोऽनिरुद्धो ध्येयः
तदग्रभागस्थितायां प्रकाशिन्यां श्वेतवर्णो वासुदेवो ध्येयः तद्दक्षिणभाग
स्थकेसुलतायां पिंगलवर्णः संकर्षणो ध्येय इति ॥६६१ एवं पंच स्वरूपस्य भगव

द्ध्यानमाह हृदयांतर्भेदास्तेषु क्रमेण तु ॥ हरिर्नीलः सितः पिंगो

लोहितश्चात्र केशवः ॥६६१॥ प्रद्युम्नादिस्वरूपेषु ध्येयः स्थि

मतीष्वता ॥ मूले च नाभौ हृदये मूर्ध्नि भ्रूमध्यमूर्धि हृदयन्तं केषु

पंचासु क्रोशेषु भगवान् सदैव ध्येयो हृदन्तान्तःकरणानि तानि ॥६६२॥

तेषां ध्यानस्थानान्याह ॥ मूले चेति ॥ मूले मूलाधारे हृदयोनिः तालुदेशः ते हृदयो
मिरित्यादिश्रुतेः ॥ द्विपञ्चाशतः मस्तकादि ध्येद्वादशान्तं प्रदेशः एतेषु चतुर्दशा
दिपद्मेषु स्थितरूपेषु पंचासु क्रोशगतेषु सदैव ध्येयः मूलनाभि हृदयस्थानि
पद्मान्तःकरणानि भ्रूमध्यमूर्धस्थानि सितानि ॥ अत्रापि ध्यानः मूलाधारे चतु
र्दलं पद्मं नाभौ चतुर्दलं पद्मं हृदये अष्टदलं पद्मं एतान्यकरणानि तालुदेशे
द्विदलं भ्रूमध्ये द्विदलं तेषु पद्मेषु स्थितं पंचरूपं विष्णुं ध्यायेत् ॥६६३॥ ५॥

एवंविधपद्माधारभूतमंडलमाह ॥ त्रिकोणेति ॥ जलाधारे त्रिकोणकं ॥
॥१६६॥ वह्निमंडलं तिष्ठति ॥ हृदयेऽद्विस्थाने दलस्येति द्वादशकोणकं रविमंडलं तिष्ठ
ति ॥ तानुद्देशाब्दलयोरिकं वर्तुलं शशिमंडलं ॥ अमध्ये त्रिकोणकं वह्नि
मंडलं तिष्ठति ॥ महाभूपवर्णविधुमंडलं तिष्ठतीत्यर्थः ॥ एतन्मंडलत्रयोपरि
पुरुषार्थरूपं भगवतः पंचरूपं ध्येयमिति भावः ॥१६२॥

त्रिकोणे वह्निरौचवडस्थायी हृत्स्वादलरविच्चवर्तात्रिपत्नौ ॥
त्रिलोकिधावापिवर्चिसमिद्दिदशार्थरूपं वितनंतदासिजं हृद्युपावरस्थ ॥१६३॥
इत्याद्यविंगतात्सैनबाजिकाधारिणीतथा ॥ सुषुम्नापीत्वतुदिस्क
वज्रिकाधारकलनत्रच ॥१६४॥

एकोनाडमंतरमाह ॥ इत्यादेति ॥ नाकहृत्यादिच्चतुर्पूर्णोत्कारकनाडीषु
वज्रिकाधारकचतुर्मूर्तिर्भतुदेवादिरूपो हृदयस्थो भगवान्ध्येयः ॥ ॥१६६॥
॥१६४॥

द्वासप्ततिसहस्राणि नाड्यः प्रधानाः वज्रिकाधारकप्रधानादरुपर्थः ॥१६५॥ अ
ङनाडीषु मध्ये ध्येयं वक्तुमाह ॥ बृहतीति ॥ बृहतीति नवाक्षरं पद्छंदः प्रति
पदं नवाक्षरसंख्याया एकस्मादच्चः षट्त्रिंशदक्षराणि भवंति ॥ तावद्बृह
तीसहस्रसंख्याकंदरूपविद्यमानानां स्वर्णाक्षराणां छंदांच केशवएवताश्रः
चतुर्मूर्तिः स भगवान्हृदये संव्यवस्थितः ॥ द्वासप्ततिसहस्राणि ना
ड्यो भास्करप्रधानतः ॥१६५॥ बृहतीसहस्रस्य राशिमध्यावाच्यो
त्रकेशवः ॥ रुपाणां लक्षणं तेषां रहस्यं ता न च ध्यायते ॥१६६॥
विष्णुनाभून्नभोसोकं ग्रंथसंकोचनतस्तथा ॥ लवंडस्यातिधीरेणा
स्यादेरवंडो ध्यानमुच्यते ॥१६७॥
बृहतीछंदसकरूवांचस्य सर्वाः वर्णाः कादिमावसानपंचवर्गस्थाः तेषां
रूपांनवाच्यः केशवो त्रनानारूपो ध्येयइतिभावः ॥१६॥ ॥खंडस्यातिरि
ति ॥ एकैकावयवध्यानयुक्तास्यातिः खंडस्यातिः ॥ साधारणे कथ्यते ॥
अखंडासमग्रावयवयुक्ताकारस्यातिर्ध्यानमुच्यते ॥१६७॥ ६६॥

अप्रयत्ना । प्रयत्नं विना । समाधानबन्धयुक्ताक्रृतिः समाधिरित्युच्यते ।। चि
।।१६७।। रयाचिरकालमनुष्ठितसमाधिरूपयोगेसाहरेर्दर्शनं अपरोक्षज्ञानं भवे
दिति भावः ।। पक्षांतरमाह ।। अथवेति ।। ज्ञानेन तत्त्वविमर्शेन निरंतर
ताभ्यासेनाचारेणाविष्णोर्दर्शनं भविष्यति ।।१६८।। अधिकारिस्वरूपमाह ।। प्रयत्नेति ।।१६९।।

अप्रयत्ना समाधिश्च दर्शनं चिरकालतया । अथवा सततं ज्ञानाभ्यासेन
वेन भविष्यति ।।१६८।। परमस्नेहसंयुक्तो यथार्थज्ञानतोषयेत्तु ।।
ज्ञानाधिकारीति विज्ञेयाः साधनं भोगमोक्षयोः ।।१६९।। मुख्यमेवैष
नान्यस्या सर्वं व्यर्थं तया विना ।। सैकाप्यभीष्टफलदा मोददर्शनयुक्तया ।।१७०।।
दर्शनं तु तया हीनं व्यर्थं मन्ये स्त्रीमुक्त्यो ।। योग्यं तु दर्शनं नैव तया
हीनं भविष्यति ।।१७१।। ।। एका साधनांतरनिरपेक्षा न यावत्

गीतासु "भक्त्या त्वनन्यया शक्यमहमेवंविधोऽर्जुन ।। ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्र
वेष्टुं च परंतप" इति ।।१७०।। दर्शनं ज्ञानं तया भक्त्या हीनं व्यर्थं । अल्पस्तु कर्म ।।१७०।।
दिकं किमुच्यते किमुत वक्तव्यं ।। योग्यं मुक्तिसाधनं दर्शनं अपरोक्षज्ञानमपि
तया भक्त्या हीनं नैव भविष्यति ।। भक्तेर्हेतुत्वमर्थः ।।१७१।। ५५ ।।

ध्यानतारतम्यमाह ।। आनंदेति ।। मर्यादिभिः विधानवाक्यैः क्रमेण ध्यातः
अधिकैर्देवतादिभिः उत्तमैः अधिकारिभिः अधिकफलेन ध्यातोऽधि
कं सौख्यं मुक्तौ ददातीति भावः ।।१७२।।

आनंदचित्सदिति पूर्णगुणैः समस्तैर्मर्यादिभिर्विधिपरैर्भग
वाननुक्रमेण ।। ध्यातोऽधिकैरधिगुणोऽधिकमेव सौख्यं मुक्तौ द
दाति सततं परमस्वरूपः ।।१७२।। निर्दोषाखिलसत्पूर्णगुणे
न हरिणा स्वयं ।। अमूर्णेकाधिता तंत्रसाराद्युद्धृतसंग्रहः ।।
।।१७३।। आनंदतीर्थमुनिनाकृतो ग्रंथो यमंजसा ।। ग्रंथोयं
पाठमात्रेण सर्वकामार्थसिद्धिदः ।।१७४।।

निरूपितं तंत्रसारस्योत्तमप्रामाण्यं प्रकृतमाह ।। निर्दोषेति ।।१७३।।
ग्रंथेति ।। पाठमात्रेण अर्थानुसंधानरहितेनापि ।।१७४।। ५६ ।।

ऽभयस्मात्पूर्वं पूर्वं अनुष्ठानात् परंपराभीष्टसंदाय्यादिति किंचित्कर्तव्यमिति च
भावः॥ज्ञानानुष्ठानयोः किमु ।७४। स्वकृतग्रंथस्याविमृश्यत्वेन प्रामाण्यं सूच-
॥६८॥ यन् भक्तान् प्रति विशिष्टेष्टावाप्तिं श्रुतिलिङ्गमाम स्वरूपमाह ॥ यस्येति ॥ वेदस्य
वाचो तस्य स्वरूपं। यद्। विज्ञानमयं। दर्शितं। ज्ञानेन ततं। निहितं। अक्षराद्
पंच। इदमेव। त्रिषुरूपेषु प्रथमरूपं हनुमदाख्यं ॥ सीतां प्रति रामसंदेशाहरः।
किमु ज्ञानादनुष्ठानात् अभयस्मात् परः किमु ॥

॥१७५॥ यस्य त्रीण्युदितानि वेदवचने रूपाणि
दिव्यान्यलं बट् तद्दर्शतमित्थमेवनिहितं देवस्य भर्गो महत् ॥ वायो
रामवचोनयत्प्रथमकं पृक्षोद्वितीयं वपुर्मध्वो यत्तु तृतीयमेतदमुना
ग्रंथः कृतः केशवे ।७६॥ ॥भर्गः भरतिगच्छति॥ द्वितीयं
भीमाख्यं रूपं। पृतनानाशयं कारितवान्। पृक्षो भीमरूपं। यत्तृतीयं पदं मध्वा
ख्यं। अमुना मध्वनामकरूपेण केशवविषये। नमोऽतिपादकग्रंथः ॥७७॥ ॥६८॥

केवलस्वस्वरूपकथनेनैव ग्रंथो न समापनीय इति शिष्यानुपादेशान्
स्वाभिरूपाधिकेष्टभगवत्प्रतिरूपं मंगलमाचरति ॥ अशेषेति ।७७॥

अशेषदोषोज्झितपूर्णसद्गुणं सदाविशेषापगतोऽनुरूपं ॥
नमामि नारायणमप्रतीपं सदाप्रियो यः प्रियमादरेण ॥१७८॥
इति श्रीमदानंदतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचिते श्रीमत्तंत्र
सारसंग्रहे चतुर्थोऽध्यायः ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ इदं पुस्तकं
लिपयाली कृष्णनामक श्रीधराचार्यात्मज भालुदेवेन लिखितं
मुंबापुर्यां शके १८१३ खर नाम संवत्सरे वैशाख शुद्ध एका
दश्यां भौमवासरे समाप्तं ॥

॥श्रीराम॥ तंत्रसारग्रंथसटीकसमाप्तः॥श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥